

הראשונה, ומגלגל הדברים ראינו כי כמעט כלם היו בעלי אסופות וקבוצות דינים בצורות שונות. ואך זה הוא מאשר הניע אלינו מפרי מחשבותם ורוחם. המעינים המתגברים בימי ר"ת ור"י הזקן ותלמידיהם חרבו, וחכמת התורה לפי מדתם בזמנם הלכה אחורנית¹²). צרפת וספרד החליפו תכונתם בתלמוד תיורהם. ספרד היתה ארץ החרושים, וצרפת גם אשכנז היו בעלי אסופות וביילי הקדמונים ישפיקו. אם גם לא עלתה בידינו להביא במספר כל החכמים והמורים אשר היו ולמדו במאה הראשונה ולשים עין על פרי מחשבותיהם מה זה נושא? הלא מבחינתנו בפעולות הבורים והייתר ידועים כבר הכרנו את דרך הרוח הרולך בקרב המאה הזאת. והכרנו כי מעתה חכמת התורה שנתה פניה ואת רוחה בקרב הארצות האלה, וכמעט ידמה בעינינו כאילו אחזה לאות והתרשלות את כל דורשי התורה, והנה בזמן ירידה כזה יחשב למראה נפלאה בקים אדם אשר ברב כחו מתאמץ להחיות את העצמות היבשות ולחבר ספר מדעי בכללי הנמצא ובדרכי התנאים והאמוראים וסדר דורותיהם ודורות רבנן סבוראי והנאונים דברים אשר כצורת ואשכנז היה כשדה אשר עלה כלו קמשונים. האיש החכם הזה היה הרב רבי שמשון ב"ר יצחק מקינון.

פרק תשיעי

ר' שמשון מקינון ותחקירה בדרכי הנמצא.

רבים מגדולי חכמינו מני קדם נתנו לבם לדרוש ולתור בחכמה בידיעת סדרי דורות התנאים והאמוראים אשר היו נושאי התורה שבעל פה ואשר הכינו ויסדו את המשניות והתלמוד מקורי הקבלה. דרשו לדעת את הכללים ולהבין את המדות אשר היו לראשונים בעלי המשנה והנמצא לכלי מעשה לשרת בהם בהכנים מלאכת חכמתם. הנאונים עשו גדולות בחקירות האלה, כמעט שהם העלו אותן למדרגת חכמה מיוחדת. סחבר סדר תנאים ואמוראים יסדה הגאון רב שרירא באגרתו הציב דלתיה. אחרי הנאונים התעוררו גדולי הרבנים הראשונים, רב נסים בן רב יעקב מקוראן, רב שמואל הנגיד הספרדי, ואחריהם הרב רבינו משה בן מיימון והשתדלו עוד להרחיבה כיכלת ידם. כי "חכמינו הגדולים בשנים קדמוניות כבר הבינו זאת בלבם והרגישו ברוח בינתם, כי לדורשי חכמת התלמוד נחוצ מאד לדעת זמן מיסדיו ודרך הרוח ההולך במחקריהם. לדעת המדות אשר היו כלי מעשיהם כמלאכתם, הלשוניות והדבורים אשר השתמשו בהם, ואיך היו מתחלפים במשך הזמנים". התשוקה למלאכה כזאת אך תמצא באיש אשר רוח מדעית נוססה בקרבו ואשר מעם מעם החכמות ומכיר ערך מדע ההגיון. ובאמת רוב החכמים אשר יסדו ספרים כאלה היו בעלי מדע ונתחנכו בלמוד הלשוניות והחכמה בכלל. ויוען היותם רגילים לשמור ערך וסדר נכון בשאר המדעים וללכת במחקריהם בדרך הגיון פעל עליהם זה ההרגל גם בדרישת התורה. אמנם חכמי צרפת התלמודיים מראש ומקדם לפי רובם לא היו מבעלי החכמה, ועל כן אך מעט שמו לבם למחקרים כאלה. לא נאמר כי לא הכירו את ערך המלאכה הזאת, הלא ידענו כי כבר רבינו יוסף טוב עלם אחד מבחירי חכמי צרפת הראשונים מצא נכון לפניו לזקק ולברר ולתקן על פי דרכו את סדר תנאים ואמוראים של הנאונים וגם את אגרת רב שרירא גאון. ונמצאו גם חבורים אחרים ילידי צרפת קרובים בענינם למין הספרות הזאת¹³) אשר זה אות נאמן כי גדולה היתה החקירה הזאת בעיני חכמי צרפת

(12) עיין בספר תולדות חנוך היהודים וכו' סת"ב ר' משה גירצמאן ח"א צד סי' והלאה.
(1) יידי ר"ד קויפמאן העירני על ר' סכיר אחי ר"ג מה"ג שכתב ספר שהוא כעין ערוך לתלמוד.
(דוד ח"ח)

צרפת והבינו מאד כי נחוצה היא לרורשי התלמוד אבל להשתלמות וזאת החכמה לא פעלו חכמי צרפת מאומה ומה שחברו לא היה רק חלקים דלים ממנו ולא דבר כולל. הנה הראשונים נדבו כל זמנם לתוספותיהם ופליפיהם והאחרונים היו בעלי אסופות וכל חפצם לקבץ על יד פסקי החכמים שקדמו להם וכל מה שחיץ מאלה כדבר שפל נחשב.

לאחר מגדולי חקרי לב אשר חי בצרפת במאה הראשונה היה הרב שמר לעשות ספר כחכמת הגיון התלמוד ובידיעת סדר הדורות התנאים והאמוראים ורבנן סבוראי. החכם הזה היה הרב רבי שמשון מקנון ב"ר יצחק הוא היה ממשפחת-טיוחסט בצפת. ובה חתם שם בראש ספרו: שמשון בן עמרת החכמים הרב רבי יצחק... וזקני הרב רבי יצחק וזקן אבא הרב רבי יקותיאל... (בן הרב ר' יצחק) ואם אפשר מחיל ירביון, אולם המותי שלשת אבותי אלה ברוח מלא לא ימוש מפי ומפי זרעי ומפי זרעי זרעי²). וקרוב הדבר כי אביו רבי יצחק הוא אותו ר' יצחק בן יצחק מבעלי התיספות (נזיר מו). והנה רבי שמשון הזה חבר ספר כריתות, אשר ענינו להבין ולהירות דרכי העיון בתלמוד וכל הכללים הנחוצים להכנת הסוגיות. המחבר חלק את הספר לחמשה חלקים. החלק הראשון קרא בשם בתי מדרות. בו ידבר מן השלש עשרה מדרות שהתורה נדרשה בהן, אשר העמיד רבי ישמעאל ובאר כל התנאים הקשורין בהן לפי הנמסר עליהן בגמרא, ולפי הפירושים שנתפרשו מקדמוני חכמי צרפת, ומה שפירש בהן הוא עצמו מדרתו ומחכמתו. החלק השני קרא "בית המקדש" ענינו להורות קצת אופנים אשר בהם נבדלה הדרישה על פי מדרת בעניני קרשים מדרישתם בענינים אחרים. החלק השלישי נקרא "נתיבות עולם" בי העתיק השלשים ושתים מדרות של רבי אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי וביאר אותן. וכונתו בהעתקתן וביאורן היתה יען כי בזמנו לא נתפשטה זאת הברייתא הרבה וראה כי נחוצה לדעתה שלפי הרוב הן יסודי מדרשי אגדה וגם יש בהן גופי תורה. ועוד יען כי על פיהן ילמוד המבין דברים רבים לישב המקראות. ועל כל אלה נשאו לבו לדבר על אלה המדרות מרצותו לבאר הטעם למה הניח רבי ישמעאל רוב אלה המדרות ומנה רק שלש עשרה. החלק הרביעי הוא "יסוד עולם" ואף כשמו כן הוא. כי בו ידבר מסדר תנאים ואמוראים וממנם וגם מסדר רבנן סבוראי. וישם דבורו גם מההלכות הפסוקות להודיע ולדעת כמי מן החכמים החולקים במשניות ובתלמוד ההלכה מוכרעת כי ידיעת אלה הפניות הוא היותר הנכרחת לתכלית ספרו. ואמנם החלק החמישי אשר קרא בשם "לשון למודים" הוא עיקר הספר אשר בו יודיע דרכי פירוש המקרא לפי מדרת חכמינו הנקרא מדרש התורה, ויודיע עוד דרכי המשנה והברייתא ודרכי התלמוד משאו ומתנו ולשינותיהן מנהגם ומשפטם. כי על ידי ידיעת "נתיבות התלמוד היקרות ומדותיו הישרות אשר בהן יותרו כל הספיקות וקושיותיו מפורקות בהמה ילין גבר בעומקה של הלכה".

כל המתבונן בסדרו וסגנונו ולשונו ומחקרו ימצא כי המחבר הזה נבדל מאד בהשכלתו המדעית מכל חכמי דורו בצרפת ובאשכנז. ידיו רב לו בדקדוק לשון הקדש, וביתרון

וכן מ' אברהם נדדו של ר' שמואל שלישי שסמך חבר חבור קטן על שעות הגדולים אשר נודעו לו עד ומנו כסובא באוצר הספרים ע' דברים עתיקים אסגס מוכן מעצמו שאין אילו נוגעים בענינינו נגינה סמשת. והענין עוד על ספר שחבר סביב לתקופת האלף החמישי אחיו ר' מאיר משפירא על התנאים והאמוראים ויש מסנו שריר בכ' אוקטובר ע' צונץ צור נעשיכש צד 168 ואנו לא ראותיו ומי יודע אם איננו כעין דוגמת הספר נ"ב על ת"א שנדפס מקרוב ע' חברת מקצו נדרמים ואם כן הוא אינו צריך לומר שאינו ראוי לבא בקהל ספרי כללים.

2) סגרתו אלה הסלות בן הרב ר' יצחק כי אומר בעצמו שהוא סביא רק שלשה אבות. (דוד ת"ה)

וביתרון הכשר חכמה במליצה ובשיר כמו שנראה ממליצת הקרמותיו שהיא זכה מאד, ומשיריו הקצרים השקולים במשקל הספרדים אשר יקדים לכלל הספר ולכל ספר וספר ממנו. גם נמצא בספרו (לשון למידים שער ב' סי' כ"ז כ"ח כ"ט). כי היה בקי בחכמת ההגיון ולמוד לדעת במלותיה ובדבוריה התוכנים ונראה עוד כי סדר את ספרו בסדר הגיוני ומדעי ואין בכלל כל ערבוב אשר הוא הרושם אשר מצויינים בו ספרי צרפת ואשכנז אחרים. גם זה מדרך החכמה בספרו שנבחר דרך קצרה. ובפירושו אמר בכמה מקומות כי הוא בורח מן האריכות, והלך בדרך הקצור להקל על החברים. ואם יציקה הענין להאריך קצת או מתנצל ואומר: יצאתי חוץ מגדר חבורי הקטן הזה שאין בדעתי להאריך בקישויות ופרוקים... אלא שמתוך הקישויות והפרוקים יוכלו ללמוד דרכי המדות. אמנם אחריו כל זה לא נוכל להצילו מתלונה. לפי הנראה כתב כל הדברים והוציאם לאור לפי הכתיבה הראשונה ולא הגיה וחזר והגיה אשר על כן כפל כמה דברים ושנה מה שכבר כתב במקום אחר בספר ואף לבעבור זה נשארו בו כמה שבישים וטעויות⁽⁸⁾. וכמו כן משתמש לפעמים במקורות ונמשך אחריהם בלי בחינה ובקרה. אם כנים דברי מקורו אשר שאב ממנו ואם הנוסחא אשר לפניו אמתית או אם היא מוטעת. ובאמת בנה לפעמים על יסוד מקורות אשר דבריהם לא יתכנו⁽⁹⁾ המקורות אשר שאב מהם הם המשנה והברייתא והגמרא הבבליה והירושלמית. ומן המדרשים ספר תורת יצחקנים ומכילתא דרבי ישמעאל וספרי דבי רב ומדרש קהלת. תשובות הגאונים. מחזורי ש"ס על עמרים גאון, פירוש רש"י, הרשב"ם, ר"ת, ר"י בעל התוספות, הקדוש ר' נתנאל מיקנו, רבי מאיר ב"ר קלונימוס ותוספות סתם, וכן השתמש במקורות אשר לא הזכירם בשם, כמו סדר הנאים, ואגרת רב שרירא גאון שכמה דברים לקח מהם, לפעמים מלה במלה, אבל בלא הזכרת שם אומרים, חוץ מכל אלה כותב בקצת מקומות דברים ששמע ולא פירש ממי שמע. ובדרך כלל הוא אומר: שאם ימצא בספרו דבר נאה ומתוקן ידעו הקוראים כי לא מלכו. אבל פליאה גשגבה היא כי יכל בספרו לא יזכר ולא יפקד אף אחד מכל חכמי ספרד.

קובלים אנו על המעתיקים אשר עשו מלאכתם רמיה. כי בזוהן קצרו דברי המחבר בכמה מקומות ועקשו ושחתו דבריו הנעימים רק למען הקל מעליהם מעט טורח. אמנם עם כל זה לא יחסר לו תהלה מאת המשכילים מן התלמודיים היודעים לערוך מלאכה כזאת, כי זה הספר היה יקר מאד ומראה נפלאה בזמנו ובארצו. כל בעלי הכללים שבאו אחריו עליו בנו יסודותיהם הפכו בדבריו והפכו בהם. רבים רקדקו בכלליו ופירשו והרחיבו אבל סוף סוף זכותם תלויה בו כי הוא היה טורח דרכם ממנו יתר ממנו פנה, ואולם במקום גדולתו גם שם נמצא ענותו. לא יתיצב לפני הקורא והלומד.

(8) בהצופה להסגיד ש' תרכ"ו כתבתי אודת הר"ש מיקנו, ובבית הלמוד ש"ס במאמרי פטאות תתלמוד צד 1—2 ושם תראית על כל מה שכתבתי פה ועוד כמה הקורות על דבר סת"ם, ואעתיק הנה מעט הערות. בסת"ם כתב ח"ח ש"ס סי' קפ"א ר' יוחנן תנא ופליג. ולא נמצא כן בגמרא ולא בשום מחבר מן הראשונים. וכתב עוד: סת שנאמר על רב ורבי חייא שהם תנאים ופליגי, פשיטא שאינם תנאים. שרתי לא חיכוך לא במשנה ולא בברייתא. והיטב שרתי רש"י באגרת אכר שכל רבי אבא בברייתא הוא רב. ואת רבי חייא מצאנו בין בברייתא חשנית בלשון תנאי, חולין כ"ג. ובין בברייתא חשנית בלשון תנו רבנן (חולין ל"ו).

(9) בח"ח ש"ס סי' ע"ג כל תיר והגיה ממנו אחת לסדר שחיא תורת כהנים ויש כאן בלי ספק טעות דמוכה במקור שחשנו תחתיו הדברים. והמקור הוא בסדר תנאי שכתב כן וכל מתחיל יודע שאינו כן ובדאי מלות תורת כהנים מ"ס ואולי צ"ל: ברייתא מכונת במקום בת"ם ופי' הדברים מכל ברייתא חשנית בלשון תנאי ופי' סמנה—כלל מאתה ברייתא—תוכל ללמוד יען שחיא ברייתא מכונת מ"ס מתקנת ואינה משובשת כלל ומתנאי בית ר"ח ור"א.

(5) ע"י קונטרס הכללים לר"א יעליניקע שכתב שסת"ם שלנו אינו שלם שחסרים כמה דברים בדפוס והדיון דין אמת כמו שכתבתי בפנים. אבל ע"י בבית ח"ב צד 7 שם העתקתי ראיותיו בשלושת ואני כתבתי שם שיש לפקפק על ראיותיו ע"ש.

(יודיד חיה)

והלומד כספרו כגאון לאמר הנני נוהן לפניכם חרשות ונצורות כי בפירוש אומר כי לא מלבו הוציא חכמתו. גם לא יהלל דברי ספרו לאמר כי הם נחוצים ודרושים לכל מבין עם תלמיד, כי אם עיניו יביטו רק על התלמידים להודותם הדרך ילכו בה בלמידים, וכל דעתו במגילה הזאת רק להחכים מי שקטן ממנו (הקדמה נתיבות עולם), ואין כונתו להשכיל מי שמעלתו גדולה כי אם את קצרי יד בדעת ופחוחי המעלה (הקדמת בתי סודות). מטעם הזה משתדל גם לדבר על קצת כללים כוללים בהלכה אשר אינם מעניניו והם מפזרים בתלמוד על כן קבצם יחד ללמד דעת לתלמידים, כמו הכללים: אין לוקין על לאו שבכללות, לאו הניתק לעשה, אין עונשין מן הרין, אין מוהירין מן הרין, עשה דוחה לא תעשה, כל דיני מינו, קבוע כמחצה על מחצה, סכל זה הלא נבין סדוע הוא בורח מן האריכות, כי פניו מועדות אל התלמידים, ולעולם ישנה אדם לתלמידו בדרך קצרה. וביתור אם ירצה לשים לפניו כללי איוו חכמה אשר הם כמפתח אליה, שיהיו דבריו מפורשים, ובוררים וקצרים ולא יהיה בהם לא בלבול ולא משא ומתן. ואמנם אם נתבונן ברוב ספרי הכללים מן החכמים אשר הלכו בעקבותיו ועשו ספרו אבן פנה למחקריהם, נמצא כי ברבר העקרי היה — רצוננו בענין הקצור — סרו מהר סדרנו בלכתה לארך ולרוחב ענינים והחמיאו מאד המטרה.

אמת הדבר כי ארץ מולדת כללי הגמרא היתה ספרד אשר אנשיה מראש היו בעלי הגיון ולמודי דרך חכמה. הם הכירו כי אין לגשת אל מלאכת חכמת התורה לדעת פרטיה ועניניה ולדרוש בספריה הראשיים בלתי אם ישים לבו בראשונה לחקור בדרכיה ולהבין התחלותיה וגדריה ותנאיה ונושאה דרך כלל ויהיה משפטו עמה כמשפט הדרוש בשאר חכמות (הקדמת עין הקורא אצל יעללינק קונטרס המפתח צד 34). וגם זה אמת כי רוב ספרי הכללים אשר בידינו מן האחרונים מסקור חכמי ספרד הם אשר חברום בספרד או אשר חברו מבני הגולים ומבני בניהם). אמנם דרך הקצר והפשט לא היה דרכם ורחוקים היו מאד מן הדרך אשר בחר לו ר' שמשון מקינון. גם מסורתו להורות דעה לתלמידים גם היא נעלמה מנגד עיניהם. כבר ראינו כי דרכי העיון בתלמוד מימי הרמב"ן מאד שנו פניהם שמן העת ההיא היה ספרד מעין לפלפול הלכה ויפרוץ לרוב בקרב הארץ סדור אל דור. והנה זאת המדה החדשה הפעילה מאד גם על מחברי ספרי הכללים אך לא לטוב להם, כמעט כלם האריכו למעניהם בקישויות ופרוקים אשר לתלמידים אין בהם לא צורך ולא תועלת. ולפעמים האריכות יותר מדי תביא גם נזק. והנה לא באנו כזה להשפיל ערך מלאכתם חלילה זאת לנו. ידענו גם ידענו כי מלאכה גדולה עשו ואין ערוך לזכותם אשר קנו להם בעד חכמה התלמוד ואלף פלפלים המוציאים זמנם במעשה חדודים ובפלפולים של הבל לא ישוו אל אחד מהם, אבל יציקני ההכרח לרגל המלאכה אשר לפנינו לתאר פה מה בין דורות הראשונים ובין דורות האחרונים בענין הנכבד הזה. ואם לפי דעתנו רבוי

המבוא

(6) ספרי הכללים רבים ומסודרים יפה בקונטרס הכללים. רק נזכיר פה אחרים אשר בהם ימצא חסידיו כי כנים דבריו: דרכי הנכבד לר' יצחק קנפסון על מה שכתבנו אודותיו לחץ. כללי שמואל לר' שמואל סיריליו אבן סיר מיוצאי ספרד וגדעם בתומת ישרים. שארית יוסף לר' יוסף וירגא כולל כללי הנסרא, הליכות עולם לר' ישועה חלוצי ועל יסוד ספרו בנת ר' יוסף קארו כללי הנסרא שלו פעם לחלוק פעם לפרש ובאר ענין וחקרו ר' שלום אלגוזי בספרו ובין שמועה וזה כתב ספר חליכות אליהם נזמי חלכות וענין כלם כללי השם והסוסקים. ואזכיר עוד את ספר יד מלאכי לר' מלאכי ויעקב הכהן כל אלף מלבד הראשון כתובים במלפול רב. בזה האודות נראה שכמעט תשובת עזה אחת את רבני חדרון להמצא בדרך מלפול כללים חדשים. והוא הדבר אשר דברנו שבעל כללים האחרונים כבר יצאו מנגד הקצור והחסיאי הבסרת. ועוד יותר בדורות חקורנים לסוננו שעשו עם הכללים כרב הדרוש — בשבת הגדול פלפול חריטת.

(ד"ר ח'ת')

הטובה אשר חשבו לעשות עמנו הוא אך לסחור הלא על כל פנים טובתם עלינו, כי קבצו על יד כל עיקרי הכללים והדבורים התבניים במשנה ובתלמוד, ולא נמנעם מתודתנו על יגיעתם אשר יגעו בגללנו.

אמנם בבחינת סדר דורות החכמים אשר היו נושאי חכמת התלמוד לא הועיל הר"ש מקינון אך מעט. כי החלק הרביעי מחבורו הנקרא „ימות עולם" אינו שלם ואינו מדויק כל עיקר, ומאד קצר במקום שהיה לו להאריך. ואמת כי בדבר הזה אך הספרדים עשו גדולות ודברים שלמים מידם לנו נתנו. טובי הספיים המדברים בפנה הזאת הם ילידי ספרד. כבר בדורות הראשונים עמד אחד מחסידי הספרדים ומגדולי חכמיהם וראה כי ידיעת דורות חכמי ישראל נחוצה מאד לדורשי חכמת התורה וספרותה על כן חבר ספר יקר בענין הזה, והוא ספרו „הקבלה". בו סופר ומונה ומסדר דורות הקדמונים של כל נושאי הקבלה שבעל פה וגם החכמה בישראל ומושיך השלשלת עד זמנו. מלבד ספר סדר תנאים ואמראים הקדמון שחברו הגאונים ומלבד האגרת של רב שריא גאון ומבא התלמוד לרב שמואל הנגיד. עוד היו לו מקורות אחרים בבחינת זמנם של רבנן סבוראי והגאונים וסדרם, וגוטה מאד מסדר רש"ג באגרתו. ואחריו בא הרמב"ם, אשר גם הוא דבר בפתיחתו למשנה דברים טובים ונכבדים בענין הזה. אך דבריו מעטים לערך הצורך לשלמות הדבר. ואולם במאה הראשונה לאלף הששי קם חכם אחד בפרפיגנאן וכתב מאמר ארוך בפנה הזאת והוא יותר שלם מכל מה שכתבו הקודמים לו. החכם הזה היה הרב רבי מנחם ב"ר שלמה לביית מאיר המכונה הרב המאירי. הרב הזה חבר פירושים יקרים על שלשים ושש מסכתות מן ששה סדרי התלמוד. ותארנו חבורו בתאר „פירושים" יען כי כן קראו המחבר עצמו. אבל באמת אינם פירושים בעצם מובן המלה כי אין תוכנם כתבונת פירושי חכמי הזמן ההוא שהם על דרך חכמי צרפת מלאים משא ומתן וקישויות ופרוקים, כי אם עשה חבורו על דרך האלפסי, או טוב מזה אם נאמר כי רבינו יוסף אבן מינאש היה לו לעינים בחבורו, אשר גם הוא כמותו יקבץ יחד כל המשא ומתן של הגמרא ויציגהו לפנינו בלשון ברור ובתוספת דברים ליתרון ביאור עד שכל הסוגיא מתפרשת על נכון לפי פשוטה. אך יש יתרון בפירושי המאירי בלשון ובמליצה, כי כלם כתובים בשפה ברורה הטובנת לכל. דרכו היה להקדים לכל מסכת תוכן ענינה ומדרה ושרשיה דרך כלל כמנהג הרמב"ם בפירושו למשנה⁽⁷⁾. ומצאנו גם בכמה מקומות בפירושו כי שם לב אל ההגדה שכתלמוד. ולא בא המיד כמפרש כי אם עינו אל הנכוחות והברורות לעשיתן הלכה מקיימת. וגם בזה הלך אחר הרמב"ם אשר גם לו נחשבו האגדות הנכוחות והמושכלות הלכה מחייבת. כי חשב שאם ההלכה אין פולין לאור הנר ואין קורין לאור הנר היא הלכה מחייבת, הלא כמו כן היא הלכה מחייבת כל המאמרים במסר ובמדות טובות שאמרו חכמי האגדה. והנה כל אלה הדרכים אשר הלך בהם בחקור חכמת התלמוד הם אות רוח מדעית. ועל כן ראה ונתן על לב, כי לבא עד תבונת התלמוד על דרך האמת והחכמה גם זה נחיצ לדעת סדר דורות האנשים אשר היו נושאי החכמה הזאת. ובעבור זה כתב ספר מענין הזה וספחו לספרו בית הבחירה ממסכת אבות והוא כדמות פתיחה אליה. בספר הזה ידבר על דורות ימות עולם שמבראשית עד יסוד האומה הישראלית ודתה בקבלת התורה

(7) יש להעיר על פי' מס' ביצח שנוסח סגנון לשונו בשאר פירושו וגם יש בו כמה פלפולים אשר ל כסנחנו ונזכר⁽⁸⁾ לחשוב שאינו מסנו. אבל באמת אינו כן שמצאנו שבשאר מסכתות מעתיק דברים ספי' ביצח וגם ראינו שבפ"א שם רופו על ספרו בית הבחירה ועד נכצא בו כמה רמזים המראים שגם זה הפי הוא מסנו.

(ד"ר ח. ח.)

התורה, ועל הדורות שמשם והלאה עד גלות הארץ בראשונה, וידבר על הכמי ישראל וראשו ומנהיגיו אשר הראשון מהם היא עזרא, ועל כל הבאים אחריו דור אחר דור עד חורבן הבית השני. ואמנם לפי דעתו היה ראשית זמן ה'ת נא ים באמת מחורבן הבית השני ותלאה והיה הראשון בהם רבי יוחנן בן זכאי ולא הודיע למה לא מנה שמעון בן שטח שמאי וחלל ורבן גמליאל הזקן ורבים אחרים שלפני החרבן מן התנאים. חלק לפי מנינו זמן התנאים לחמשה דורות, והיה רבינו הקדוש סוף התנאים. ויהי כהתיימו דבריו על דורות התנאים ויסף לדבר על הספרים שנתחברו בזמנים ההם בעניני הלכה, מדרש ואגדה. אחרי כן יזכיר גדולי האמוראים, השתדלותם ופעולתם עד רבינא ורב אשי אשר יחשבו למאספים כל מחנות האמוראים, ואז נתן אל לבו להביא במספר את החכמים שהיו אחרי דורות של רב אשי וקראם דור ממוצע בין האמוראים והסבוראים, וידבר מדורות הסבוראים וגדרם בחמשה דורות, ואחרי כן מן הגאונים עד האחרון בהם והוא רב האי גאון, וירחיב דבורו על גדולי הרבנים שבספרד צרפת ואשכנז ובשאר ארצות ומושך השלשלת עד ימינו, אך כמו שעשה בדורות האמוראים שלא העלה על ספרו רק הכהנים בהם והיותר מפורסמים אף כן עשה בכל הדורות שאחריהם שלא הזכיר רק הנכבדים והנודעים לשם ולתהלה⁽⁸⁾.

ואמנם אף כי היה המחבר נחפו בדרך חקירתו ובקש לקצר הדברים בכל זאת לא נחשבהו רק כמוני פטמין לבד וכאיש אשר לא ירצה לעשות רק לזה שמות, כי עם קצתו לא חדל לעשות לפעמים הערות מדעתו ומחכמתו בכל חלקי מאמרו, כבר בראש דבריו עדותיו נאמנו מאד בביאור שם המסכת למה נקראה "אבות". ואומר: יען שענינה כולל "אבות ויסוד ושושן ועקר לכל חכמה ומצות ודרך ושביל לכל מעלה". ובחלק הראשון ממאמרו, כדברו מן הדורות הקדמונים מאד יעיר כמה הערות בענין השתלשלות האמונות בעולם, ובענין אברהם אבינו והכרתו את בוראו, ובענין הנבואה והקבלה אשר כלן מושכלות, ונמשך בכל אלה אחרי דעות הרמב"ם אשר היו לו למאירת עינים כי אוהב ומכבד את הרמב"ם היה המאירי ובכל עון נלחם לו נגד מנגדיו⁽⁹⁾. מושכלת מאד היתה דעתו בענין כתיבת דברים שבעל פה. ואמר בספרו: "והיו כותבים כל אחד לעצמו מה ששמע מרבו" והיה זה כן מזמן אנשי כנסת הגדולה שכבר מאז "התחילו לכתוב מה שהיו שומעים זה מזה". ויש בחבורו מאמר ארוך על דבר הברייתות והתוספתות, וכל מה שכתב שם הוא יותר שלם מכל מה שנכתב לפניו בענין הנכבד הזה. מחקר מאד מושכל נמצא כי בתחלת דבורו על סדרי הרבנים. כי יודיע דעתו למה כל ימי הגאונים לא היה כתיבת ספרים רגילה בהם, וגם רובם של הגאונים לא כתבו שום ספר ואם כתבו לא היה זה רק לצורך גדול וכיצא מן הכלל. וכתב שטעם הדבר כי לא היה בימי הגאונים "כח ידיעתם ותקף מעלת באוריהם וראיות בחבוריהם, עד שאם לא היה טיבם נודע בקבלה ומפורסם מפי השמועה לא היו מחזיקים כל כך בתכלית השלמות מצד חבוריהם". כן דרך הרוח ההולך בכל הספר שבכל מקום שיוזמן לו להעיר דבר יפסיק ויעשה הערתו במובן טעם ודעת ואז ישוב לדברים שפסק בהם. עוד נוסף על כל אלה יזכיר כל שמות

התנאים

(8) כן הודיע בפירוש בכ"ם בחבורו. ובתפוחית לפתיחתו כתב שלא יוכל להודיע כל הכמי התלמוד שם לאלפים ולרבבות, וכל שכן זמן הגאונים שלא נודע לנו כמה כי אם אחד בעיר ושנים במשפחה לרוב פרטם מעלתם כי אם יודיע מענינם דרך כלל וכו'. ואמר בסוף דורות האמוראים: וכל החכמים הנכבדים בתלמוד שלא זכרנום אתה יכול להבין מהענין שזכר בו או מן האהל שזכר עמו "באבות" זמן היה. והוא כלל אמת.

(9) עי' מאמרו של ר"ד קייפמאן בס' תפוחית שיבה שבו אגרת המאירי ע"ד הריב"ז על ספרי הרמב"ם: תראה כמה השתדל תמיד להגן בעד הרבנים ולהצדיקו. (דויד ה"ח)

התנאים המביאים במשנה ובברייתא ביתרונן שלמות משה שעשה הרמב"ם בפתוחתו למשנה אף שגם הוא לא השלים הקבוצה עד תומה כלל. של דבר נראה כי על כל פנים הגדיל המחבר הזה לעשות בכל הפנות האלה יותר מאשר עשו לפניו, ובעוד אשר הגדולים אשר בארץ ספרד בעת ההיא רק על הפלפול עיניהם ומנמנתם לחדש הדושים היה המאירי כמעט היחיד אשר הסיר לבו מאלה והלך בעקבות הרמב"ם בכל אורחותיו בחכמת התלמוד⁽¹⁰⁾.

הפתוחה הזאת היתה נכבדת לפני הלומדים האלה חכמים וראשונה, וכמו ששים שנה אחריו (ש"ה"א קל"ב) עמד אחר מחכמי הדור ההוא הרב רבי יצחק בן יעקב די לאטאש, איש אשר רוחו בו והיה מגדולי היחש, ובעלי התורה וחכמה בספרד, ועשה קצור מפתחת המאירות הקנה בקצת מקומות וגם הוסיף לפעמים הערות קצרות מנפשו, ובדעתו את כל תקופה ועצמת דבר בחכמה ואומנות ירו במליצת לשון הקדש על כן לא נטה ימין ושאל מלשינו וממליצותיו, רק השמיט לפעמים מלות או דבורים או גם הערות שלמות אשר לפי דעתו אין בהם צורך לרבנות ידועה סדרי הדורות של חכמי ישראל. האיש הזה היה חכם ובקי בחכמת התורה ומיחסים לו ספר "תולדות יצחק" והוא פירוש על המצות בסדר התורה, וכעין פתיחה לספר הזה עשה זה הקצור מפתחת המאירי וקראו בשם "שערי ציון" (צניץ צור געשיכטע צד 478), אולם היה גם מלומד בשאר חכמות והיה מאוהביו, ובכל מקום שידרסן מפליג בשבח חכמי ישראל שהיו מבעלי החכמות החזוניות, ונראה כי היה רע עליו המעשה שנעשה בדור שלפניו שרדפו עד חרימה כל העוסקים בחכמה. הן היותר נרדף בעת ההיא היה אותו רבי לוי בן אברהם בן חיים אשר חסדתי לאיש בוגר באמנת ישראל ומעקש התורה והמצות (עי' לעיל פ"ג), אמנם נראה איך רבי יצחק הזה יבקש את הנדר! האמנם כי לא יזכיר אף במלה אחת מכל המחלוקות אשר היו בימי הרשב"א—ולמה יזכיר מחלוקות שעברו אשר לדעתו היו לבשת עמו—אבל ידענו משפטו עליהן מן המתואר אשר תיאר בו את החכם ר' לוי הנדרף והחשוך ביותר. לא השגיח על דברת רודפיו ומשנאיו וינשאהו על כל שבח. ואלה הם דבריו: חכם היה בכל החכמות חבר חבורים נפלאים ונוראים ומהם הספר ליות חן יקר ונכבד מאד לא נודע מעלתי כי אם ליחידים. מזה כל משכיל יכול לשער כי כל אשר נעשה נגדו ונגד החכמים אשר כנילו לא היה כרוחו. ועתה איש כזה חכם וחוקר ויודע כל מיני מדע גם הוא הכיר על נכון כמה נחוץ לדורשי החכמה התלמודית ידיעת סדרי הדורות של נושאת. והוא הדבר אשר היה סבה למה שהתאמץ לעשות קצור מפתחת המאירי ולתקנה וגם לפעמים לשית עליהם נוספות⁽¹¹⁾. אמנם עם כל אלה, זה היה הרב המאירי וגם בעל שערי ציון עוד השאירו עוללות דים ומקימות להתגדר במלאכה הנכבדה הזאת. אך גם השלום המלאכה היה שמור לאחד מבני ספרד חכם בחכמת התורה ובתכונה ויודע בינה לעתים.

החכם הזה היה הרב רבי אברהם בן שמואל זכות תלמיד הרב רבי יצחק אבוהב איש מחשובי אראגון ונכבד בעיני מלך ישרים מפני רוב חכמתו והיה

(10) המאירי נולד ש' ה"א ס' והשלים חבורו ה"א ושישים ועשה בו י"ג שנה כי בשי' ליה התחיל לחברו, כן כתב בסוף הפתיחה לאבות ושם פזכור את רבו ר' ראובן ב"ר חיים, שנת מותו לא נודע ברור. ובשערי ציון כתב בשב' ה"א ס"ו עוד חתי מיחסים לו גם ס' אהל מועד קובץ דינים ותרב בית יוסף מביאו. ובשחי' כתב שחבר גם ס' מנ-אבות.

(11) הקונטרס שערי ציון הויל החכם ר"ש באבער עם הערות (ראוילסא תרמ"ה). וחמול קובל על המחבר כי לא הזכיר את המאירי אשר מסנו לקח את כל (1) הקונטרס. ולא בצדק חסדו שהוא מסגנני דבריו. כי לא עלת על דעתו כזה ולא בא אלא לעשות קצור מספרו ולתקנו ב"ם, וחכמי ישראל מחברי ספרים לפניו כל מעשהם לשם שמים ולא לשם כבוד.

והיה בכלל הגולים מספרד בשמד אשר היה בשנת רנ"ב, אז ברח לפורטוגאל ויהי שם עם רבו הנזכר אשר מת בשנת רנ"ג, החפץ להגות ולדרוש בתלמוד על פי יסודי חכמת ההגיון ירש מרבו רבי יצחק אבוהב כי רבו הזה גדל בבית סדרשו של הרב רבי יצחק קנפמן הנקרא גאון מקשטיליא והחכם הזה היה מצוין בזה שהיה לומד התלמוד על פי חכמת ההגיון כאשר נראה מספרו דרכי הגמרא שחבר. ובדרך הזה היו גם תלמידיו מצוינים, כאשר נראה מספריהם שחברו ואחד מתלמידיו תלמידיו הוא רבי משה דאנון חבר ספר בכללי הגמרא, ועל כן גם החכם רבי אברהם הכיר כי אף זה הוא הדרך ישכון אור המאיר לדורשי התלמוד וישם אל לבו לחבר גם הוא ספר המועיל לדעת דרכי התלמוד ועשה ספרו "יוחסין" המירה לדעת סדרי הדורות של כל חכמי ישראל והוא כדמות מאמרו של המאירי אבל שלם ממנו כי הוא סדר כל חכמי המשניות והתלמוד על סדר אלפ"א בית"א, אמנם טרם התחיל הסדר הזה יקדים חקירותיו על חבורות חכמים הראשונים עד תם דורות התנאים ועל דברי ימיהם לפי מקורות הגמרא. גם ישתמש לפעמים במקורות אחרים ומכנים כתיך דבריו כמה פירושים ובאורים. גם משא ומתן על דעות שאר מחברים פעם לסתור ופעם להעצים. ובפרט על פרקי הרמב"ם בפתיחת המשנה. ואחרי כן יתחיל לסדר סדר התנאים על פי אלפ"א בית"א ואחריהם שמות כל האמוראים גם כן כסדר א. ב. וסדר גם בספרו סדר רבנן סבוראי והגאונים וסדר הרבנים והחכמים אשר חיו ופעלו בכל הארצות אשר ישבו בהן יהודים, וספר מן השמדות אשר ראה בעיניו ואשר אחרים ספרו לו. וספח גם אל ספרו קצת ספורים מדברי הימים למלכי האומות. עוד שם המחבר נוספות לספר מאמרים שלמים גם ארוכים בעבור שהם צריכים קצת לענין ספרו כמו המאמר הארוך מענין הכהנים וכן העתק תשובת רב שרירא גאון בענין תארי התנאים והאמוראים הכתובה בספר הערוך סרבי נתן מרומי (ע' אביי), והעתקת מספר הערוך של רב צמח גאון, במבוא התלמוד להנגיד ומספר הקבלה להראב"ד, ומספר יוסיפון בן גוריון, ומספר תחכמוני לדבי יהודה אלחריזי, ומספר יסוד עולם ועוד כמה העתקות ממחברים יהודים ואינם יהודים אחרים. ויש בו גם מאמרים אשר אינם צריכים לעיקר תכלית ספרו. כמו מה שנושא ונותן בקצת מקומות בענין מיסוד דת הנצרים וכן מאמרו אודת ספר הזוהר וזמן חבורו ומי חברו שמספר על פי עדות מכונת ומעשה שהיה שרבי משה די ליאון הכינו גם יסדו ואין לאחדים חלק בחבורו ועוד ענינים אחרים. והנה כל אלה הנקודות שמנינו הן עניני הספר כפי מה שיצא מתחת ידי מחברו אמנם כבר בצאתו לאור בדפים ראשונה (קונסמנטינא שכ"ו) על ידי החכם רבי שמואל שולם נהפך עליו הודו למשחת. הן אמר כי עליו לשבח להחכם הזה ולחודות לו על הגהותיו שהגיה את היוחסין ותקנו בהרבה מקומות והוסיף דברים אשר ראויים לדעתם. אבל לא טוב עשה החכם המגיה הזה בדבר אחד והוא שקצר דברים רבים מנוסחת המחבר, והוא עצמו מודיע זאת. אחרי תשלום סדר א. ב. מן האמוראים אומר ה' המגיב יכפר בעד אשר קצרנו יד מהדפים כל דברי המחבר במקום הזה אשר אנחנו בקרבו. וכן השמיט כל סדר סבוראי והגאונים הכתובים בספר והדפים במקומו אגרת רב שרירא גאון. וכן לא יעשה כי זה נחשב כשליחות יד במלאכת רעהו. ובכלל ההוצאות המאוחרות עיד הרעו לעשות שהחסירו כל המאמרים אשר כתב המחבר על דבר ספר הזוהר. אכן בזמננו זה יצא לאור ספר היוחסין על פי כתב יד והמציא לאור קראו יוחסין השלם, ונראים הדברים כי זה הכתב יד היא הנוסחה העקרי ואם נעריכנה מול ההוצאות שבדפוס הקדומות או נראה כמה שנה פניה ר' שמואל שולם הזה על ידי השמטותיו והחלופים אשר עשה בלשון ובמליצה, ועל כן עש טוב כונתו

לא טוב עשה בעמיו¹²). ואולם עם כל זאת היה זה הספר יוחסין מקור נאמן לכל המחברים אשר באו אחריו שמצאו חפץ לחבר ספר בפנה הזאת, בעל קורא הדורות סימך עליו כרוב דבריו ובעל סדר הדורות עשהו יסוד לסדרו ובפרט בסדר הנאים ואמוראים.

בשני מיני החקירה האלה שהם כללי חכמת התלמוד וידיעת דורות נושאו ושמות גדולי המחברים בישראל הגדילו הספרדים לעשות כי הבינו ערכם, תשוקתם אליהם לא רפתה במרוץ הזמנים, אף כי נשתנו דרכי הלמודים בין הספרדים, בצרפת ובאשכנז לא כן היה. שם הלכו לתמך בדרך למודם, לא בקשו חקירה מדעית וכללי ההגיון בדרשם בתלמוד כי גם רבותיהם לא נסו באלה. ואמנם לא נאמר בעבור זה בי על סורם מרכי המדע ומכללי השניחם על זאת נמו המיד בעיונם מקשט אמרי אמת ועזבו ארחות ישר, זאת לא זאת! הלא יורנו הנסיון כי לפעמים חסרון ידיעת כללי החכמה יוכל להמנות על ידי השכל הישר הטבעי ועל ידי ההרגל בלמודים ובעיון. ולא מעט ראינו מחברי ספרים נכבדים בכל הלשוניות הכותבים במליצות יפות וטוב מעט אף כי ידיעתם בחכמת דקדוק הלשון דלה וכאפס נחשבה. אף כן הדבר הזה. אבל בכל זאת הגיע מזה נזק לדורות האחרונים מצאצאי צרפת ואשכנז, אשר לא חנכו אבותיהם ורבותיהם לא לסודם ללכת בעיון התלמוד על פי כללי ההגיון. הדבר הזה גרם פרעות בדרישת התלמוד, ועל ידי זה הגיע באחרית הימים הפלפול למדרגה אשר כבר היא קרובה לבלבול הדעת. ואילו לא עשו כן כי אם לשעשעיהם לא יהיה האסון גדול כל כך, אבל הם חשבו את התולדות אשר הוציאו מפלפוליהם לתורה שלמה והולידו והצמיחו על פיהם דינים מדינים שונים וזה היה חרבן האמת ולמארה לבית ישראל.

פרק עשירי

איטאליא בסאה הראשונה

איטאליא מני אז ארץ מבורכת ה' היתה בתורה ובחכמה. מעת גלות ישראל מעל אדמתו וקהלה גדולה התישבה ברומי לא פסקה שם התורה. בימי הגאונים הביאו חכמי את התורה לצרפת והאירו הארץ מכבוד. רבי משה מפאביאה הזכירו המחברים במדרגת הגאונים, וכמה גדולים מעשי רב נתן בעל הערוך אשר עשה עם ישראל בספרו. בארי ואומדנמו היו ערים מלאות חכמים וסופרים עד שעוד בימי רבנו תם הלך המאמר: כי מבארי תצא תורה ודבר ה' מאוטרנמו. ובסוף האלף החמישי חי במראני אדם גדול מופת החכמים הרב רבי ישעיה בן מלי אשר מכל חכמי ארצו אין גם אחד לפניו ולאחריו אשר הניח אחריו ברכה-פירושים ופסקים כמותו. ונראה מכל זה כי בכל דור ודור עד תם האלף החמישי היו באיטאליא חכמים וסופרים גדולי אנשי שם ומופלגים בתורה. בשום לב על חכמי איטאליא נראה עוד כי עם גדולתם בתורה היו בהם גם אנשים למידי החכמות. ואין לנו כל ספק כי באיטאליא היו התורה והחכמה קשורות אשה אל אחותה ומי שהקריש זמנו וכתו לתורה לא הניח ידו מן החכמה, ומה נוכל לשפוט גם להפך כי החכמים אשר לא הגיע אלינו מהם דבר זילתי בחכמת המחקר בכל זאת היה להם יד ושם בחכמת התורה שבעל פה, ובוזה

היו

(12) ס' יוחסין השלם יצא לאור בלונדון ש' תרי"ז ע"י החכם צבי פהליאפאוסקי, גם הוא לא הדפיס הספר כחוביתו בכ"י כי שנה בכמה מקומות הסדר וחשלים מה שקצר המחבר וחלק הספר למאמרים להקל על המעיין.

היו דומים לחכמי ספקד, שהיו רוב הרבנים אשר התלמוד אומנורם הוגים גם לעתים בחכמות וכל בעלי החכמות אשר אין התלמוד אומנורם בכל זאת הגו גם בתלמוד.

אין לנו כל מופת וראיה אם הרב רבי ישעיה בן מלי טמראני אשר חי בסוף האלף החמישי היה מבעלי החכמות. בהמון ספריו אשר חבר אין גם אחד מענין המדעים, כלם הלכותיים. גם נמקו לחימש (בפני דוד להרב חיד"א) לא יוכלו לשנות מאומה במשפט הזה, אבל גם אין מופת כי אטם אונז משמוע דבריו חכמה רחי מעריה. אמנם אם נתבונן היטב בחבוריו על כל פנים נוכל לאמר כי היה האיש ההוא הם וישר בארהות תלמודו דרכו היה דרך השכלה וכל חכמי צרפת לא ישוו לו בהשכלתו, כי בקרת נאמנה היתה מרת מחקרו ועל ירשי כללים כוללים התחקה בלמודו, ואיש אשר אלה לו הוא מבעלי השכלה אמתה). בדרך נתיבותי הוזה הלך גם נכדו בן בתו הרב רבי ישעיה בן אליה הנקרא בפי המחקרים רבי ישעיה האחרון. זקנו ר' ישעיה הראשון אמר עליו בשעת מותו "והנה בן בתי יורש אותי". והיה חכם כמו שלשים שנה אחר מותו זקנו (שה"ק) הוא השאיר אחריו ברכה ספר גדול "פסקי הלכות" אשר לא נדפס כלל⁽¹⁾. והם פסקי הלכות בהעדר הראיות, ולהשלימו כתב "קונטרס הראיות" אשר רומז עליו המיד בפסקיו, והוא אבד ואינו. בעל שלטי גבורים אשר אצל האלפסי העתיק מתוך פסקי הלכות רבות אשר אך במעומן יזכיר ה"איה עליהן. ובהלק גדול מהן באר שכן הוא מדעתו ומסברתו. ובכמו אלה דרכו המיד לאמר: ולי נראה, ונראה לי, ואני אומר. לשינו ברורה וצחה ואין דומה לה בכל ספרי צרפת ואשכנז. לפי המבואר מתוך ההעתיק שבשלטי גבורים נראה כי פסקיו היו טובבים והולכים על כל המסכתות של התלמוד העוסקת בענינים הנהוגים בזמן הזה. והיה דרכו בפסקיו בדרך קצת מחכמי הספרדים להעתיק עניני התלמוד במליצה לשונו, ולא שעה אל התלונה אשר נשא הראב"ד על הרמב"ם בגלל הדבר הזה וקרא אחריו מלא "כי בלשון אחרת ידבר אל העם הזה ומשנה לשון המשנה. ואמר עוד במקום אחר: זה המחבר עשה עצמו מעתיק דברי הגמרא אל לשון עברית ובמליצה אחת (דד"ד ח"ד צד 300). והנה אנו רואים כי לא שעה רבי ישעיה אל תלונת הראב"ד ועשה גם הוא כן בהמשכו אחר הרמב"ם כי מכבד את הרמב"ם היה ר' ישעיה וקראו המיד בספרו רבנו משה וסמך עליו בהוראותיו והביא ראיות לדבריו מהלכותיו. אמנם המשכו לרוב אחריו לא עצרהו לחלוק עליו לפעמים. כי איש אמונים היה רבי ישעיה ולא נשא פנים בותרה. הנה את מי אהב ר' יותר ואת מי כבד יותר מוקנו רבי ישעיה הראשון, וגם אין מספר לכל הדברים אשר הביא ממנו בחבורו וסמך עליהם ובכל זאת אם לפי דעתו לא דבר זקנו נכונה כי חשב שאין שמה התלמוד כדבריו לא נשא לו פנים וחילק עליו, וגדולה מזו מצאנו שהוא נוטה מטעם ההלכה שנתן התלמוד, ואומר מעם אחר מסברתו, ואומר בפירושו: אף על פי שכן שטת הגמרא נראה בעיני שאין ההלכה כן (ש"ג שבת פ"כ פ"א אין שורין את ההלית). וכן לא נמנע מלמנות מפסק הלכה בתלמוד במקום שדעתו מברעת להפך (ביצה רפ"ב). כרוב ספרו משתדל המיד למנות אחרי צד ההומרא, אבל לא מרצותו להחמיר מחסירות יתרה ולאסור המותר כמעשי חסידיו אשכנז כי אם בכל מקום אשר הוא מחמיר סומך על שורת הדין ולא

(1) ע' בס' תולדות החנוך וההשכלה באיסטאולא לר' משה נירעטאנן בסוף הספר בחברות צד 824—825 שאסף כללי הנמ' שבספרי ר' הראשון ובפרט בס' המכרע וע"פ בדד"ד ח"ד צד 09 מה שכתבתי על אודותיו.

(2) הספר כלו היה בכ"י בירי תרב ר"ם גירנאנאן ואני לא ראיתיו ואין לי סקור אתר רק תועתקת שבס' שלטי הגבורים.

ולא נמצא בספרו שיאמר שיש לחוש להחמיר אף שיש להקל מן הדין. מלבד צחות המליצה ושפה ברורה המושלות בספרו נעלה מאד גם בזה כי בחר לו דרך קצרה ומבררת יותר גם מושכלות⁽⁸⁾. רבי ישעיה הזה עשה גם פירושים למקרא ונתקיימו לנו ממנו פירושו לספר שופטים ושמואל וקצת מלכים וספר איוב (ר"מ גידעמאנן שם 189 הערה ג'), והם מטיבי מעט קצרים ופשוטים ובנויים על דקדוק הלשוני⁽⁹⁾. גם היה בקי בחשבון התקופות (ש"ג ר"ה פ"א), מאלה הנקודות המעטות נוכל לשפוט כי היה מן החלמודיים המשכילים ההולכים למישרים בדרך עיונם, אבל בחכמת הפהילוסופיא לא מצא חפץ, ותהי להפך. כי שמענוהו מזהיר בהזהרה מופלגת מלעסוק בספרי מינים, ומה הם ספרי מינים לדעתו? ספרי אריסטו ושאר הפהילוסופים שהם כופרים בתורה ובמעשה בראשית ובהשגחת ה' ואומרים שכל מה שנראה מעיני בני אדם חכל מקרה הוא וטוב שאין לעסוק בדברים האלה הנשגבים מדעת האדם כל עיקר פן בחקירתו עליהם ימשך למינות בדרך הפהילוסופיא, אמנם התועלת הגדולה המועלת לאדם היא העסק בתורה ובמצות (ש"ג ע"ו פ"א). ובלי ספק דבר כן במר נפשו יען כי היה נוכח עיניו כל הנעשה בעת ההיא בספרד. ונראה כי גם בארץ איטאליא החכמה הזאת רבים חללים הפילה, כן מבואר באחד מפסקיו בדברו מדין ישראל המלמד תורה לאינם ישראל. שם אמר כי ראה מפריצי עמנו המלגלים על דברי חכמים ומלמדים אותם להלעיג על תורתנו (שם). ובענין מדרשי חכמינו דרכו רחוקה מאד מדרך חכמי ספרד, מעולם לא עלה על דעתו שיש לפרשם על פי דעות הפהילוסופים ובדרך משל וציור. אבל הוא גדר את המדרשים בשלשה גדרים יש מהם גזומא, ויש מעשה נסים ויש מהם רמו (גם זה שם) מכל אלה נראה כי בכל הענינים האלה היה זה החכם תלמודי לאמתו. גם בקצת אמונות טפלויות נוקשה דעתו בלכתו לתומו אחרי פשוטי התלמוד. כמו בענין הנחוש אמר שהמחשב בלבו ונמנע מעסקיו על ידי נחשים הרי זה מיתר שראוי לאדם לחוש על חשש שחוששין הבריות (ש"ג מנהרין פ"ו), וכן האמין בכח הלהטים והכשוף וכדומה להם (ש"ג ע"ו פ"ב). ואמנם לא יפלא הדבר בעינינו כי איש בר הרוח וזך הרעיון יחשוב בחשבותו בדעות כאלה, הלא כבר אמרנו כי החכם הזה היה תלמודי לאמתו, והלך בכל מעשיו אחרי פשוטי התלמוד באמונות ודעות⁽¹⁰⁾. ותוך מזה הלא היה בן זמנו אשר בו אלה הדעות משלו ממשלת ואין אדם שליט ברוח חזמן אשר בו חי, וכבר אמר מפורש כי כן משפטו כל הימים שראוי לאדם לחוש על חשש שחוששין בו הבריות. והנה על מנהגיו האלה יוכל כל אדם לחשוב כמו שירצה. החסיד כחסידותו והמשכיל כהשכלתו, אבל אלה ואלה יסכימו פה אחד ודעה אחת כי רבי ישעיה האחרון היה טבחי חכמי ארצו בחכמת התלמוד ואין אחד מחכמי איטאליא הגיע למדרגתו.

סביב

(8) נזכיר פה קצת מסברותיו. בענין ברכת שופר כתב ומכרך תוקף לתקוע בשופר ואינו מכרך לשמוע קול שופר. ש"ג ר"ה פ"ב ובמ"א (ש"ג פסחים פ"א) מוסיף שכוול לברך על תקיעת שופר וחולק בזה על הגאונים ורוב הפוסקים שעיקר המצוה היא לדעתו התקיעה. ובענין הסנהג אמר כל מנהג שנחגג לשם שמות ואין בו נדנוד איכור חייבין לעמוד בו וכשיש בו נדנוד איסור אין עומדין בניגונם (ש"ג פסחים פ"ד) בענין שאלת נשמים: אומר אפילו בתקופת המות והן של ומצר בלעת ובמקום שצריכין לנשמים (ש"ג תענית פ"א) וכל זה כפני שירד לסוף כונת הדברים.

(4) ע"י בס' חנוך היהודים וכו' לר"מ גידעמאנן צד 189 שיחס אלה הפירושים לר"י האחרון נגד דעת מחברים אחרים שיחסו אותם לר"י הראשון, וראיתו מתבוננת הפירושים שאם נגזרים לעצמם נמוקיו לחיוב נכצא מרחק ביניהם כרחוק מזרח ממערב שאלה הם פשוטים וקצרים וע"פ דקדוק לשח"ק והפ"י לחומש אין לו כל המדות האלה.

(5) במפר הנזכר צד 192 כתב המחבר בשבח חשכלה פירושו למדרשם עתידה א"י שתוציא כלי מלח יגלוסקאות. שרצה בזה ללמד שתבואר עתיד לחדש מובנה גדולה לישראל. וכמדומה אני שר"י לקח זה הפירוש מברגי תרס"ב מן הלכות מלכים שכתב שהסובת תהיה מושפעת חיבת וכל המעדינים יהיו מצויין (ד"ר ח"ה)

סביב לזמן הזה חי ברומי הרב רבי צדקיה בן רבי אברהם הרופא ממשפחת העניים והיא היהיה משפחה מיחסת בישראל (עי' צינץ על הפייטנים צד 352), והוא חבר ספר שבלי הלקט כמנהג הזמן ההוא שהתלמידים היו הולכים לשיבה לקחת תורה ממורים שונים כן עשה רבי צדקיה הזה ששמש לפני כמה חכמים וקרא את כל אחד ואחד בכנוי "מורי". אחד היה רבי מאיר בן משה (סדר פסח סי' ר"ג). גם מזכיר מורי ר' מאיר בלי הזכרת שם אביו ולא נתברר אם הוא אחד עם ר"מ בן משה הנזכר או לא ("). וכן היה אחד מרבותיו רבי נתן ב"ר מנחם (בשח"ג) ובשבלי הלקט יזכירו רבי נתן סתם (ענין ר"ח סי' ק"פ). ונראה כי רבי יהודה ב"ר בנימין דודו אחי אביו, אשר על כן קרא את רבי יהודה אחי השני, הוא היה רבו המובהק, כי ממנו הביא קבלתו במקומות הרבה. ומזכיר גם את רבי צדקיה ב"ר בנימין אחיו השני בכמה מקומות. מכל זה נראה כי היו כל בני משפחתו גדולים בתורה. ענין הספר "שבלי הלקט" כשמו כן הוא כמלקט שבלי לקט הלכות מהפוסקים שקדמו לו ולרוב מחכמי צרפת ואשכנז. ואמנם לא היה מלקט רק הלכות פסוקות ושם בילקוטו מבלי בחינה ובדיקה, כי אם שם עינו ולבו על הענין אשר לפניו לבור התבן מן הבר ולהכריע בשכלו בין הדעות, כי אמר: כל משביל וגבין אל יאמר די בעסק הלכות קטועות ותשובות ידועות ומנהגות קבועות, ואם יעשה כן לא יצא ידי חובתו כי ראוי לו לבוון בשקול דעתו להוציא כל דין דבר לאמתו (הקדמת שבח"ל). ואולי בדבריו האלה כוון מחשבתו נגד הרמב"ם שכתב רק הלכות פסוקות. והלא דבר הוא! כי בכל ספרו הגדול לא יזכיר מפסקי הרמב"ם הביוללים כל עניני התורה שבעל פה רק מעט מועד. לשוננו בספרו יפה וברורה. בכל מקום ובפרט לכל מנהג ישראל מבקש לתת מעט לדבר. המתכוונן בספרו בשם לב יראה כי הלך בלמודו בדרך רבי ישעיה הראשון ובאמת מעתיק ענינים רבים וארוכים מחבורי רבי ישעיה. אם היה מאוהבי החכמה החצונית או מעדיה אין על זה בכל הספר רמז. בתוך הבאים בספרו מן החכמים הוא גם רבי אברהם אבן ג'ורא וסמך על דקדוקו בנוסח ברכת המזון (סדר ברכות סי' קנ"ו). וכן נתן על פי פירושו לטקרא טעם להלכה מן ההלכות (ענין פורים סי' קצ"ח), בענין אמירת הפיוטים הביא את כל דברי הראב"ע בפירושו לקהלת שדבר דברים קשים על פיוטי הקליר ותהליש שאין לאמר פיוטים כלל ואסור לאמרו. וכנגד זה סדר הרב כל דעות החכמים שהסכימו לאמר, ומסיים: ומבני פריצי עמנו יתנשאו להעמיד חזון ונכשלו ירקב שטם כי לא המה (סי' כ"ח) והנה אף שזה הסיום כמליצת חרות הוא ולא באר מי המה אלה פריצי עמנו, על כל פנים דעת לנבון נקל כי כונתי נכונה בכתר רמזיו על הראב"ע ואין זה אלא מכת קנאים. מלבד כל אלה הביא המחבר בספרו עוד פסקים ותורות מחכמי איטאליא אחרים⁽¹⁾ ובפרט מאחיו רבי בנימין ומוה

כעפר. שאלה הדברים מראים שדעה הרמב"ם לפיש בזה כונת אותו המדרש שנמרא בן הכלי מלת ותגלסקאות שתיקרה א"י להוציא.

(6) סבת ספקי בזה יכן שמצאתי בשבח"ל ע' תפלה סי' י"ג שכתב והר"ר מאיר בן משה זצ"ל הורה וכו' ובאותו הס' כתב בשם אחיו רבי בנימין ששאל למורי ר' מאיר זצ"ל שמה שכתב הוא בשמו היה אחר סתור וכתב וצ"ל ומה שכתב בשם אחיו ששאל ממורי גר"ו הוא העתקה מכתבי אחיו והעתיק דבריו בלשונו וכתב גר"ו, ובאמת ובעקר הרבר שאין אוסרים קדוש ביהודי התוראה והתשובה שוות.

(7) בס' ע"ז מביא את ר' מאיר ציר נאטן וצ"ל ולא ידעתי מנו ולא נמצא במ"א. הר"ר אברהם ב"ר יוסף השיב לו תשובה (סי' צ"ג). ושם סי' ק"ב מביא רבי אברהם מפוסרו

שהשיב לו ואולי שניהם אחד. ע' בפ"ע ציון מה שכתב ה' ית"ש בזה. רבי משה בן רבי בנימין הוא בן דודו. ותהאם ית"ש בעיון אובר שאינו רבי בנימין דודו. וצ"ע ואם הוא בן דודו למת לא כתב על ר' משה אחי השני כדרכו בחזקתו את ר' יהודה ור' צדקיה בני ר' בנימין. ר' שלמה מפראני נשא ונתן עם רבו ר' יהודה אחיו השני. ע"ש שה"ג בערכו ובהקדמת ר' שלמה באכנה לשבח"ל השלם. ר' משה (הר"ר)

ומזה אנו רואים כי היו בעת ההיא בארץ איטאליא חכמים תלמודיים גדולים ונכבדים, אבל נראה ג"כ כי רוב אלה החכמים לא היו סופרים מחברי ספרים כי מכל הנזכרים שם אין גם אחד אשר נמצא בירדנו ממנו ספר שלם בחכמת התלמוד, ונראה עוד כי הספרים התלמודיים ילידי איטאליא שארית הפליטה מוזן ההוא אין ענינם כי אם פסקי הלכות, ונדע על כך כי כמו בצרפת ואשכנז כן גם פה באיטאליא הלך המחקר התלמודי על דרך בעלי התוספות מעט מעט אחרינית ורק לפסקי הלכות עיניהם ורק אותם היו מבקשים.

מאז ומקדם הלכנו מורי התלמוד באיטאליא דרך אחד עם בני צרפת ואשכנז, על כן לא יתמהנו אם נראה כי המחברים פסקי הלכות באיטאליא העלו בתוך הלכותיהם דברים אשר בהגדות וזרות וחשובות יסודם ובגנו עליהן דעות ואמונות אשר לא כן הלא זה גם מעשה רבנו אשכנז וצרפת בכל הזמנים. גם ר' צדקיה שם בילקוט כמה ענינים כאלה ועשה אותם הלכה מקיימת כנהוגה מסיני. אך אחת היא אשר נפלאה בעינינו שלא הושה מדותיו. הנה במקומות אחרים מבוא את החסיד רבי יעקב ממרוש אשר — לפי דבריו — שאל שאלות בחלומו מן השמים והשיבו לו, ובעל שבלי הלכת לא נמנע מלסמך על חלומותיו ועל דבריו, ושוב במקום אחר מבוא ממנו שאלה ותשובה שגלו לו בחלומו מן השמים ואמר עליה אין אנו צריכים לחלוט ולא לפתורנו ואין משגיחים בדברי חלומות (ס' קנ"ו), אבל כבר אמרנו כי כן היה רוח הזמן ההוא ואין אדם יכול להמלט מרוח זמן, ומה שבעינינו היום יפלא בעיניהם לא יפלא. הן באשכנז וצרפת מאז באמונות וזרות כאלה ישפיקו ודעות מתמיהות אותנו היו דעות אשר עמדו ברומם של עולמים, ואיטאליא הלא גם היא בדרכם הלכה בתורתם ואמונתם.

זה הספר שבלי הלכת היה חשוב בעיני בני דורו וגם הבאים אחריו גדלוהו וירוממוהו, גם לא ארכו הימים והנה אחד מחכמי איטאליא עשה קיצור ממנו וקראו בשם "תניא" והמחבר לא קרא את שמו על הספר. לא רק סענה כי אם ממדת הצדק, מרעתו כי אינו רק מקבץ דברי אחרים, ורוב דיניו לקוחים משבלי הלכת ככתבם וכלשונם. וכמעט ידמה בעינינו כי זה המקצר ראה האותיות לאחר שיקומו באחרית הימים אנשים וישאו עליו תלונה לאמר ראו זה האיש המעתיק העלים את המקור אשר ממנו שאב ועשה עצמו כאילו הוא הוליד את הספר ויכוננהו, והוא בעצמו ראה את דברי הגאונים והקדמונים המובאים בו (הקדמת שבה"ל השל"ש באבער). ועל כן להשיב על התלונה הזאת העלים את שמו ולא הודיע מי סדר את הספר ומי קצרו, ואיך עתה נאמר על איש שהעלים את שמו מספרו שעשה עצמו כאילו הוא הוליד את הספר⁸, ואמנם המעיין בשום לב בעיני הספר וסדרו, ויתבונן במקומות שהשמיט מקצה דברי בעל שבלי הלכת, ובתוספותיו שהוסיף על דבריו ממחברים אחרים או מדעת עצמו הלא יבין לדעת את החפץ אשר רצה המחבר בספר הזה. בראשונה נראה כי בהרבה מקומות שמעתיק דברי שבלי הלכת יתקן לשונו וישמיט אריכות הראיות.

זה

ב"ר יקותיאל שחזיר בשבה"ל ס' רס"ח תשובה על שמו חכר ספר תדיר קצור דינים הנצרכים בכל יום כן כתב: ר"ס גידעמאנן בספרו ד' 195 והעירני ידירי ר"ד קויפמאנן כי ר' מאיר ציר נאמן הוא הפיסן ר"ס ש"ך כן יצחק כן שמואל המכונה בתוראי ע"י צונץ על הפייסנים צ' 145 והלאה, וצ' 610 בתערה על הכנוי: ציר נאמן.

8) לא היה חובה על בעל התניא להזכיר על כל דבר ודבר שם בעל שבה"ל, כי רוב הדינים שבשבה"ל הלא הם העתקות דברים שלקט והגדס בספרו, ובאמת במקומות שהביא בשבה"ל דעת עצמו והתניא העתיקה מוכירה בשמו, וזה המנהג הרע לחשוך איות מהבר כנגד דברים אם רומז על איות דבר בתלמוד מה שרמזו עליו אחרים, כבר ראיתי אצל מחברים שונים ולרוב באנשים המוצאים תמיד כציאות בתלמוד אשר לבקיאם הם כמנוחים בקופסא. ועל מה שכתב הרמב"ם במאמרו נגד גלילות מעין חזק, ועל בחבורי דר"ד ח"ג צ' 76 דבר המתחיל אבל, והמשכיל יבין ואין מפרשים להם.

(ד"ר ח"ה) זיין

זה מבואר לכל מעיין מראש עד סוף. שנית ישמ"ט פירושים אשר לא מצאו חן בעיניו מהיות רחוקים וזרים ובחר בפירוש חיותה מתישב על הלב⁹. שלישית הנה הוא מוסיף בילקוטו הרבה דברים מובנים ונכבדים אשר אין להם זכר בשבלי הלקט, ובפרט דרכו להוסיף כיצד הוא מנהג זמנו ומקימו¹⁰. וראינו מכל זה כי תלונות שוא הן אשר מלינים על בעל ספר "הניא" כי היה מתלבש במלית שאינו שלו, וכי לא אמר דבר ולא חצי דבר מעצמו, וכי הקדים המאוחר ואיחר את המוקדם (הקדמה שם), כל זה אין לו כל יסוד ושידש, אבל אמת הדבר התניא לא היה לו חפץ אחר כי אם לסדר פסקים השוים לכל נפש והם מיסוד הקדמונים, ולקח לו את הספר שבלי הלקט ליסודו, ובהיותו בורה לו דרך קצרה על כן קצר כל מה שהיה יכול לקצר והשמיט רוב הראיות, וכמה דינים שאם צריכים כל שעה, ולרוב גם שמות האומרים. ואינו אמת שהכל כאשר לכל בספרו הוא משבלי הלקט, כי אם הרבה הוסיף משלו וממחברים אחרים כן ימצא כל מעיין בספר, ומה שהקדים המאוחר ולהפך זה עשה בכונה וכוונתו רצויה כי על ידו זה היטב סדר הענינים מאשר הוא בשבלי הלקט כי שם לפעמים אין סדר למשנתו. המחבר אשר העלים את שמו בכונה שכח פעם אחת כונתו, וכמסית לפי תומי גלה סודו וכתב, "ואני יחיאל הסופר" (תניא סי' י"ט), אך לא הגיד לנו שם אביו ולא נדע איזה רבי יחיאל היה כי כמה "יחיאל" היו באשכנז. אך יש מן המחברים האחרונים נמנו ונמרו כי הוא רבי יחיאל בן יקותיאל דמיניש אשר יש בין שני הספרים האלה נראה כי זאת ההשערה אמת. זה הספר מעלת המדות (נדפס כ"ב) הוא ספר נחמד ונעים מאד ללמד בני עמו מוסר השכל בנוי על יסודות תורות התלמוד והמרש. ולא נמנע מהביא גם דברי מוסר ממה שמצא בספרי הפהליסופים. לפי דבריו היה עיקר כונתו בחבור הזה רק לצורך הבחורים והתלמידים ללמדם יראת שמים ודרך ארץ (בהקדמת הספר), ועל כן כל "מעלה" בספר כתב בקיצור (שיר בכ"י האלברשטאם), וכתב בלשון קל ובדרך קצרה למען ירוץ הקורא בו (הקדמה). ומודיע נאמנה כי לא פעל מאומה בספרו מחבתו כי אם הכל כמו שקיבל מפי סופרים ומפי ספרים אשר חברו מחברים אשר היו לפניו (שם). ועתה אם נתכונן בכל אלה ירמה בעינינו כי היתה מחשבת המחבר בשני ספריו אחת. ספר תניא יהיה קובץ קצר בדינים, וספר מעלת המדות כמו כן קובץ בדרך קצרה במוסר ובדרך ארץ, בזה כמו בזה היו עיניו רק אל הבחורים והתלמידים והמון היודעים קרוא בספר לא אל המורים הגדולים. ספר מעלות המדות היה רצוי לרוב החכמים ועל כן הוציאוהו לאור ברפוס כמה פעמים (עי' רמ"ש ברישומותיו סי' 1278), ואף כן ספרו תניא חשוב ונכבד וגדולי הפוסקים מן האחרונים השתמשו בו, ומעיד עליו אחד מן החכמים שהלועזים עושים כל עניניהם על פיו (השיאל בשו"ת מהרי"ק שרש קמ"ד)¹¹.

9) בשבח"ל ענין תפלה מאריך בפירושים בפעם הדבר למה אומרים קדיש בלשון ארמי וכל הפירושים רחוקים וזרים רק פירוש אחד שהביא בשם אחיו רבי בנימין הוא קרוב לטעמו והשמיט בעל התניא כלם רק ברה לו אותו של ר' בנימין.

10) על ענין ברכת כהנים סי' ה' רובו הוא מסדרו של התניא ואף שרוב תרינים כתובים בשבח"ל עי' סדר הדינים הוא מעשה ידיו והסדר יפה. ועי' סי' ו' ומנהגנו לקרות וכו' ומנהגנו לסייע וכו' וראיתי לסודי הרב חביבי וכו' עד סוף הכל דברי עצמו. סי' ח' כסופו ויש לדקדק מכאן וכו' ליתא בשבח"ל וכן הוא הילך בכל הספר, ולסאתר יהיה להביא עוד דוגמאות. אך ארמנו על מה שכתב בס' ס"ג בענין חולת תנוסה למית מן: לעולם ושתדל וכו' עד עומד בחפאו שתא מאמר נאה מאד אשר בשבח"ל מסלקו בשלש שורות. ושם סי' ע"ב מענין תשובה שכלה מן בעל תניא. ועתה סאן סאן וסאן רקיע לאמר כי בעל תניא לא הביא אדבר ולא חצי דבר מדעת עצמו.

11) יתר הדברים שראויים לדעת בענין תות תלא הם כתובים בספר קית"ד ובספרו של ר"ם נידעמאן (ד"ר ח"ד) תנ"ל

מן החכמים אשר חיו ופעלו באיטליא ושם הלך עד ספרד היה הרב רבי מנחם ב"ר בנימין ריקאנימי, האיש הזה היה תלמודי ומקובל, הוא חבר ספר בדינים ונקרא פסקי הלכות. המחבר לא רצה להביא בספר כל דיני ישראל כי אם אסף קצת פסקי קדמונים ותשובות מהרבה דינים אבל אספתו מוגבלת רק על מעט הלכות אשר כתבן ליכרון בספר. החכמים אשר מהם מס' הלכות ודינים הם לרוב חכמי צרפת ואשכנז. והביא הרבה תשובות מן הגאונים הקדמונים, אבל מחכמי ספרד נזכרו בספרו רק אחדים, וביחוד הביא כמה פעמים את הלכות הרמב"ם. האחרון (רצ"ג), ובהזכרת ר' ישעיה יוסף ברכת המתים, "זכרונו לברכה", ולמדנו מזה לשער זמנו בקירוב⁽¹⁾. הספר הזה מצויין בלשון ברור וקצר ואין בו כל משא ומתן ופולס. ונברל בזה משאר חבוריו כי בהם אותה להרבות דבריו בלי סדר וערך. ראש ספריו אשר בו קנה לו שם בין המקובלים הוא פירושו על התורה. רוב פירושו הם על דרך קבלה ומעט מהם על דרך הפשט – מה שקרא הוא פשט. עם פירושו על דרך קבלה מרכיב פירושי המדרשים ומפרש אלה באלה ואלה באלה, ונעשים המדרשים תחת ידו דברי קבלה. ונראה כי כוונתו היתה למרות עיני בעלי המחקר המפרשים את המדרשים על פי החקירה העיונית והשכלית. אם נבינה בפירושו נראה כי הוא היה מכת המקובלים אשר עזבו דרך בעלי הקבלה הראשונים והלך בדרך בעל הוזהר אשר שם רמזי הקבלה וסודותיה לעיקר כונת התורה, אשר על כן הניח את הפשטים ופירש את התורה רק על פי קבלה, ולפי זה מיכן מעצמו שלדעתו גם מעמי המצות לא יובנו כי אם על פי יסודי הקבלה. ודעתו הזאת נגלתה בספר אחר שחבר והוא ספרו טעמי המצות. רוב הטעמים אשר נתן למצות הם על דרך קבלה. והנה לא יאתה לנו להיות מצרי עין אשר לא יוכלו לסבול דעות אחרים ועל כן לא תרע עיני כהמקבלים המשתעשעים בהיותיהם אם לא יביאו נזק למעשה המצות, אבל רע עלינו המעשה אם נראה לפעמים שפירושיהם וטעמיהם יוכלו להביא את המתבונן כם לתומו לירי נסיון לנמות מפשוטי המצות, ובפרט שספרו טעמי המצות נכתב בלשון המובן לכל המוני החכמים. ובאמת המחבר עצמו כבר הרגיש בזה והתנצל על ככה, והוודיע נאמנה כי פירוש המצות כפי פשוטה ניתן בתורה שבעל פה ואחריה נלך. (פ' משפטים פסוק עין תחת עין). ומוזה נדע כי לדעתו הפירושים על פי הקבלה לא יניאו מעשה המצות ובהן רק תורת חכמי התורה שבעל פה היתה מדהגו⁽²⁾. אף הדעה הזאת הנהיגתהו בענין נתינת טעם למצות. וכתב (פ' קדושים פ' את חקת) שבאמר כל מקום שנאמר חקה גזירת מלך היא שאין רשות לאדם להרהר אחרי מדותיו. ואין הכונה שלא יהיה טעם לדבר אלא שלא ישנה אדם חקי הש"י. וגם זה התנצלות לעצמו שכתב ספר בטעמי המצות. ומי יודע אם לא כל עיקר חבורו הזה מכון נגד הספרדים

הנ"ל עד 194—201 ובחקירת החכם ש. ז. ה. ת. לתניא דפוס ווארשא ובחקירת החכם ר. ש. באכער לשבתיל דפוס ווילנא והחזיק יבחר.

(12) ר"ד קיופסאן תוריעני בכתבו אלי כי ר' אברהם ב"ר אפרים תנוכר בפסקיו, לפי דבריו ר' שניאור ואקס ברשימתו עד 6 והלאת חבר ספר מצות קסן והיא עודנו בכתובים והיה תלמידו של ר' טוביה מבורגניא. וע' שה"ג בערכם.

(13) ר' ישעיה תראשון מת בשלישית ח' למאה ת"א. אחר ה"א. וזה ידענו ברור שבשנת ת"א ל"ב כבר היה מת. ר' ישעיה האחרון בן בחו כבר כתבנו לעיל כי היה חכם כמו שלשים שנת אחר מיתת וקנו

אחרי שהרקאנימי מוכירו בברכת המתים סבור שש"ס היה הרקאנימי. בתצו המאה הראשונה לאלף חששי. (14) במסוק עין תחת עין כתב וארז"ל ממון ואם השאל לפה נכתב כך. לתת מקום למינים לרדות ?

התשובה ע' פנים לתורת אסנם בא לשון דהתוב מענין אחר שיובנו בו הפנים האחרים. שלא היו מדגנים בלתי הלשון תתני.

הספרדים והרמב"ם כראש אשר נתנו מעשים למצות על פי דרכם. ועל כן ראה ונתן על לב לדרוש גם היא בטעמי המצות לפי דרכו. אבל מוסר מודעה בפתח ספרו: אם תוכל לתת מעם במצוה להשיבם ליסודם הראשון זה טוב. לא שתאמר כי הם כונת נתינת המצות כי לא ירדנו מעולם לעמקם. ואומר עוד בפירוש שלא קבל המעשים האלה מפי חכם מקובל רק הוא מרעתו חדש.

אף כי היה מתנגד לדעות הפהילוסופיא שמשבשות את הדעות וקרא מחקרית אחיות עינים (בכ"ם בספריו), אין בכל ספריו אף דבר אחד נגד כבוד הרמב"ם, אבל סביא דבריו בכמה מקומות פעם לחלוק ופעם לסמוך עליהם, ולא לברר כי הביא ממנו דברים מטה שכתב בספר המדע כי אם רזמו גם על ספרו מורה נבוכים (פי' התפלות בטעמי המצות). כי איך יעשה הריקאנטי חיזה עם המלינים על הרמב"ם וספריו ברעו, כי הרמב"ן הוקירו וכבדו כאשר יכבד איש מלאך אלהים והתבונן והעמיק בספריו ורזו לזכות נגד המעטיקים מרה מאחריו, והלא איש חפצו של הריקאנטי היה הרמב"ן, הוא היה לו לעינים ובתורתיו דבקה נפשו, ואיך ישנא את מי שאהב הרמב"ן בכל נפשו, ויהן דופי באיש אשר הרמב"ן חפץ ביקרו? אם מנגד לפעמים להרמב"ם אין זה כי אם בפרטי דעותיו, אבל בשיטתו הכללית והוא בענין הרחקת הגשמות ובאור תוארי השם אשר על אלה כל חקירותיו היו מכינות בה לא נטה מרעת הרמב"ם יסין או שמאל¹⁵). את פירושי רמב"ן עדה עדי לספרו על התורה, היוציא מתוכם מאמרים שלמים ארוכים או מקוצרים ובמקומות שדבריו סתומים יפרשם. הרבה פעמים מזכירו בשמו במילואו "רמב"ן" לפעמים סתם הרב ז"ל. וכבר בפעם הראשונה שמזכירו בפירושו כתב כן סתם בלי הזכרת שמו הפרטי, במקומות הרבה יכנהו "הרב הגדול". כמה פעמים מצאנו שסביא הריקאנטי פירושים בלי הזכרת שם האומר והם פירושי הרמב"ן שהעתיק מלה במלה ממש. גם לפעמים מעתיקם לפי עינים ממש אף אם לא בלשונם ממש¹⁶). הרבה מאד משתמש בספר האמונה והבטחון המיוחס להרמב"ן ומביא ממנו מאמרים רבים וארוכים ואין מקום אשר הזכיר שם הרמב"ן עליהם. וכבר יש חכמים מראיתם כן חשבו כי זה הספר אינו מהרמב"ן, אמנם אחרי שידענו מנהג הריקאנטי בהעתיקתו ובפרט שראינו כי מביא הרבה דברים ממנו בלי הזכרת שמו, וגם הרבה דברים אשר כותב בשם הרב הגדול סתם אין עוד ספק כי גם בהעתיקו ספר האמונה והבטחון ולא יזכיר שם הרמב"ן על העתקתו או יאמר והרב הגדול כתב שאין זה דבר זר עד שנשפוט ממנו שהספר אינו לרמב"ן¹⁷). ויוציא לנו מזה כי יסוד פירושי הריקאנטי היה קבלת הרמב"ן אחריו נמשך ועליו נסמך וירא מאד לחלוק על דבריו (פ' כי השא פסוק ואתה אמרת).

מלבד קבלת הרמב"ן היו לו ספרי קבלה המפורסמים בומנו כלי למעשהו.

ראשונים

15) ע"פ יוחי מ' בן פורת שכתב מאמר ארוך שאינו מענין הפירוש כי אם יודיע בו דעתי בענין תוארי התגשמות המצואים בספרא כמו יד עין רגל און צלם אלהים וכ"כ שבעצם ועקר הדבר קרובה דעתו לדעת הרמב"ם בענינים הללו אף שערב בה דברי קבלה.

16) ע"פ לך לך פ' וזרל זכר שדבריו מדברי הרמב"ן בפ' אחרי. ובפ' וירא פ' ויגש אברהם כל פירושו מדברי הרמב"ן בבקומו. ובשמות פ' וירא מלאך אלהים שכתב ענין אחר המלאך הזה הוא מלאך הנואל וכו' ורוב דבריו בפ' תרמב"ן שפי' על דרך האמת. ואין צורך לדוגמאות שהפעין בפ' הריקאנטי יראה עין בעין שכן הוא בהרבה מקומות.

17) כבר הויתר דעתי על זה בפ' והבאתי שם קצת ראיות שספר האמונה והבטחון סיוחם בצדק לרמב"ן, ולא יכולתי להסכים עם החכם ר"א יעללינק שהחליט שאינו ממנו. וראויה גדולה היא מזה שמצאתי במנחת יודות לר"י חיים שכתבי מאמר בשם הריקאנטי שבו מובאר בפירוש שבעתיק הריקאנטי פירוש ארוך בשם הרמב"ן והוא ספר האמונה והבטחון יע"ש ח"סב. אמנם זכרתי שם גם סתירה מדברי פירושו בענין את מלאכי אשלת שכתב זה מלאך הנואל וכן רמז בכ"ם ובס' האוה"ב כתב שזה מלאך המסונה על הפרת עון ובשנים כתוב על דרך האמת והנהתי בצ"ע אבל אין זה דבר זר אצל המקובלים שכ"פ מפרשים בשני אופנים ע"ד קבלה.

ראשונים להם היו ספר הבהיר וספר הוזהר ומדרש רות הנעלם אשר בהם היה משתמש במדה גרושה. ושאל גם מספרי קבלה שנתייחסו לקדמוני קדמונים כמי ספר יצירה, היכלות, אלפא ביתא דרבי עקיבא, ספר שבעה היכלות¹⁸, ספר התמונה המיוחס לר' ישמעאל ב"א ולר' נחניה בן הקנה, שעור קומה, ברייתא דר' יוסף בן עוזיאל יאחרים וולתם. מבעלי הקבלה מזכיר הרבה מהם הברורים בהם רבי יצחק סני נהור בן הראב"ד, ותלמידיו רבי עזריאל, ורבי עזרא. ומזכיר כמה דברים מרבי אליעזר מגרמזיא בליקוטיו, וליקוטי רבי יהודה החסיד, ורבי יוסף בן שמואל. ספר הוזהר היה נכבד בעיניו עד מאד. והעתיק ממנו דברים במספר גדול. ובספרו מעמי המצות רמז על פירוש ספר הוזהר. אבל יתכן כי לא חבר פירוש מיוחד לוזהר כי כונתו ברמזו על פירוש הוזהר שעשה כונתו על פירושו לתורה ואותו קרא „פירוש על הוזהר“ (ר"א יעללינעק במכתבותיו). אמנם נראים הדברים כי לא כן הוא. כי איך יקרא פירוש על התורה בשם פירוש על הוזהר להיות שרוב פירושו אין להם דבר עם הוזהר, וכמה פרשיות אין בהם כי אם שנים או שלשה דברים מן הוזהר. ויש אשר אין בה אף דבר אחד מן הוזהר. וזו נראה שקצת דברים שהביא במעמי המצות מפירושו על הוזהר לא נמצאו בפירושו על התורה, ועל כן קשה הדבר להחליט שפירושו על התורה הוא המכון באשרו שעשה פירוש לספר הוזהר¹⁹. בפנים הספר נמצא במקום אחד תוספת המעתיק (פ' יוצא) ובכמה מקומות נמצאו בן הנהרות, ויש בהן הגהה אשר הגיה הוא עצמו בספרו כאשר נראה מתוך לשונה, אבל נראה כי רוב ההגהות הנהיות אחרים²⁰. הספר כפי מה שהוא לפנינו בדפוס אינו שלם. בקצת סדרים ויקהל פקודי מסעי הפירושים אינם כוללים כי אם שורות מעטות. ועל סדר דברים, וזאת הברכה אין פירוש כלל. ככל החכמים אשר נאחזו בסבך דעות הקבלה כן גם הוא היה שקוע בהן עד נפש הוא האמין בלי בחינה ובקרת והחזיק כל דעותיה אף היותר זרות כמקובלות ממשע מסוני, וכל דבר שקיבל מפי חכם מקובל הוא הלכה למשה מסיני (הקדמת מעמי המצות), שאין בתורה אף אות אחד שאין חררים גדולים תלויים בו (עקב פ' כי ה' אלהיכם). וכל אחת ממצות התורה תלויה בחלק אחד מהמרכבה העליונה (לך לך פ' ויחי אברהם). הרבה מאד היה דורש בגימטריאות דחוקות וברדיות, ומאמין בעצמו שנתגלו לו סודות מן השמים ובחלומות (הראיות ר"ם גירעסאן בספרו הגל צד 185), וכרוב בעלי הקבלה האמין בגלגול הנשמות (כי תצא פ' לא תלין ובכ"ס), מכל אלה הנקודות נגלה לנו כי זה האיש הריקאנטי כבר הרכיב דעות המקובלים הראשונים אשר עליו ומצאו מקום בקבלת הרמב"ן עם דעות המקובלים אשר היו חדשות מקרוב באו מעתי יצא ספר הוזהר לאור עולם, ולא נפליג אם נאמר כי הריקאנטי העלה הקבלה למדרגת אחרת מאשר היתה לפניו בדור. אם היו סבלערי החכם הזה עוד חכמים

18) את הם' שבעה היכלות מזכיר בספר בפני עצמו פ' כי תשא פ' ועתה הניחה לי ובדפוסים שלנו מן הוזהר זה הספר עלה בחזרה ומה נראה שבימי הריקאנטי לא היה הוזהר מסודר כסדרו כשהוא בדפוס. 19) במצות עשה דפוסה מביא ב' סאמרים מן הוזהר וכתב וכבר פרשתי אלו שתי המספרות בפירוש ס' הוזהר באר היסב וא"צ לחאריך בב' מקומות. ובאמת מובאות בפי' התורה ולא מצאתי שפרשן באר היסב. ובמ"צ. פכו. ורבו פ' כוון החבור, ואמר אל יקשה עליך במש"כ בפי' ס' הוזהר בפנים אחרים וכו' ששם תפסתי החבור האחרון חבור הקב"ה עם כנסת ישראל ולא מצאתי כן בפי' התורה, אלא שבפ' כי תצא כתב ושמה את אשתו ששמהם: גורם חבור הקב"ה עם כנסת ישראל אבל אין זה פ' כוון החבור. ע"ש. ובמצות עבודת הקרבנות כתב: ובענין סוד הקרבנות כבר פרשתי בפי' ס' הוזהר בארובה וכביאר ואני לא מצאתי בפי' התורה שום אריכות ולא באור מאד רק קצת דברים בפי' נח פ' ויבן נח וע"כ קשה בעיני לומר שפי' התורה הוא הפי' לספר הוזהר.

20) ע' ויחי פ' בן שירת שיש שם הנח"ה וכתב בזה, ולפי שאנו משתמשים בחבורנו זה בלשון מרות' ועיד' יש לך להתבונן במת' שכתבתי לך בפי' בצלמנו כדמותנו' מביאר מזה שהחכמה עצמו כתב כן אך במקף תוריע יש הנח"ה המתחלת אל יעלה בדעתך שכוונת הרב וכו' ואלת התחזות אחרים ותשימו (ד"ר ח' ה)

חכמים אחרים באיטאליא אשר עסקו בקבלה כמ"ה, על זה לא מצאנו כל מופת ולהפך ידענו כי אין בכל ספרי חכמי איטאליא מומן שהוא אף רמז קטן מעמקם בקבלה, וגם הגיעה אלינו השמועה כי המקובל אברהם אבולעפיא אויל הנביא משוגע איש הרוה אשר העיז כמה קהלות ישראל כהבלי קבלתו מצא באיטאליא גורל מר ורע, שם רדפוהו ככלב שמה ושלחו אחריו חצי קנאתם עד ספרד. הרופא רבי א' ח' טוב מ פ ל ר מו רדפו תחלה בארצו וכאשר נמלט משם שלח אחריו ספרים לברצלונה אל הרשב"א והעירו על הסכנה היוצאת בעקבי דעות האיש הזה המלא מרמה ותוך ומתעה רבים בכזביו (שו"ת רשב"א סי' תקמ"ח), מכל זה נוכל לשפוט כי איטאליא לא היתה הארץ אשר פרחת הקבלה בעת ההיא.

אנשי הריבות והמתאוננים רע על החכמות בכלל ועל ספרי הרמב"ם - המדע ומורה נבוכים - בפרט, בארץ איטאליא לא מצאו חברים כי חכמיה לא לקחו חלקם בהמחלוקת. ולהפך מזה מצאנו כי היו באיטאליא במאה הראשונה חכמים גדולים בחכמות והיו מנשאים ומפארים ספרי הרמב"ם ודעותיו לאין קץ. האחד מהם היה החכם רבי משה בן שלמה מס' לירנו. הוא היה מבעלי המחקר המפארים באיטאליא בתחלת המאה הראשונה. הוא בקנאה גדולה נלחם עם רבים מהרבנים אשר היו מנשאים הבורא ולקחו ותארי ההגשמה במקרא כפשוטם ודברים נכתבם. הוא היה מבעלי ברית הרמב"ם בקנאו את קנאתו נגד רודפי ספריו ובזוי דעותיו. במרו שיחו וניד להם פשעם כי גמלו לו רעה תחת טובתו אשר חשב על ישראל למהר אמונתו ולעשות חומה בצורה סביב לתורה, ופתח לנו פה ולשון להשיב נכוחות לבעלי ריבנו ואנשי מצותנו. ונראה כי דבריו גם עשו פרי בארצו כי חשוב ונשיא פנים היה זה משה האיש בעמו עד שהפלינו חכמתו לאין קץ לנשאה ולדמותה למעלת הרמב"ם (ספרו הנ"ל של ר"ם נידעמאן 168-171). סביב לחצי המאה הראשונה חי באיטאליא חכם ספרדי רבי זרחיה בן יצחק בן שא ל ת י א ל. מה שם עיר מולדתו לא ידענו ברור, לפעמים נזכר בשם הברצלוני ולפעמים מכנים אותו איש מולטילה. על כל פנים היה ספרדי אבל חי זמן רב ברומי עד עת זקנתו (ר' רפאל קירכהיים באוצר נחמד ח"ב מכתב טו). החכם הזה היה רופא מפואר חוקר פהילוסופי והיה מרביץ חכמת המחקר באיטאליא וחבר ספרים הרבה ומהם פירוש על המקרא, ועל ספר מורה נבוכים וכמה תשובות על שאלות שנשאל על עניני חכמה והנהגות רבות מספרי הפהילוסופים היוונים והערביים ללשון הקדש², גם הוא היה ממכבדי הרמב"ם. יספר מורה נבוכים יקר לו מכל הסגולות, והיה אומר עליו, "כי המבין כונתו האמתית אינו תמה על אחד מדבריו, כל שכן שלא יהיה פורץ גדר לגזור אומר לחלוק עליו כי כלם נכוחים למבין וישרים למצאי דעת" (תשובה לרבי הלל באוצר נחמד ח"ב צד 125). האיש הזה היה מבעית בפהילוסופיותו מדבר גבוהה גבוהה ולא חת מפני כל. מי בעת ההיא כהרמב"ן נכבד בעמו וכל ישראל שמו מפארים, וגם לו רבי זרחיה הזה לא נשא פנים. וכן הודיע משפטו על הרמב"ן: אמנם בחכמת ההלסוד ובכל דברי רבותינו היה ארי ניהם ובקי ספולפל, אבל לא היה יודע בטבע המציאות כלל כל שכן טבע דברי הפהילוסופים, ולא ידע ציוה הדרך ישכון אור הכונה

האמיתות

21) על אודות החכם הזה אשר עד כה שמו נחשך יכסה כתב החכם ר' רפאל קירכהיים מכתב באוג ח"ב סי' ס"ו והדפיס ע"פ כ"י תשובה ארוכה מסנו שחשיב לר' הלל בן שמואל. ותחכם הגדול ר' משה שפינשניידער כתב מאמר ארוך באוג' הנ"ל סי' כ"ד וסדר את כל ספרי חרב הזה בסדר יפה והעיר הערות יקרות ואודותיו ולמבין היודע שהולדתו של חכם הן מעשיו הטובים בחכמות יספיקו דבריו לדעת קרית ר' זרחיה. ועי' גם באוג' ח"ג מכתב ע"ב ש"כ שם החכם כרמולי על אודותיו ולרגל סלאכתי אין פה הבקוה להאריך ודי במה שכתבתי בפנים.

ד"ר ח"ה

האמתית אשר כיון בה הגאון רבינו בספרו הנכבד מורה נבוכים, ואם עיין בו לא רצה להעמיק בחלקיו ופרקיו ושעריו אלא לדקדק ולפקק בדבריו (שם 124, 125). בימי שבתו ברומי היתה רומי עיר מלאה חכמים וסופרים יהודים. כי כאשר בעת ההיא נפל רבי בינו ובין חכם אחר מחכמי איטליא, כתב לאיש ריבו בזה הלשון: שים לדרך פעמך לבא בעיר רומי רבתי לערוך במענותיך לפני אנשים חכמים ונבונים אשר מעולם אנשי שם היודעים כל צפון ונעלם וישמעו מענותינו וישפטו בינינו ויוכיחו בין שנינו (שם צד 143).

אמנם איש ריבו הזה לא היה כמדיני החכמים באשכנז וצרפת. נגד חכמי המחקר ממאס חכמה כי אם שניהם היו מבעלי החכמה החיצונית, שניהם שמו אותה כסלם וכבבת עין שמרוה ולא רבו על שרישה רק על קצת מענפיה. האיש הזה היה החכם רבי הלל ב"ר שמואל ב"ר אלי עזר מוירונא. הוא בימי בחרותו ישב שלש שנים בברצלונא ושמש בישיבת הרב רבי יונה החסיד אשר היה לפניו, בעורו משמש בישיבה לפני רבו רבי שלמה בן אברהם מן ההר מעיני הרמב"ם וממחירי ספריו. בהיותו שם בספרד למד גם שאר כל החכמות כמנהג רוב התלמידים בארץ ההיא, חכמת הפהילוסופיא וגם חכמת הרפואה. ואחרי כן שב לאיטליא והיה זמן מה ברומי והיה לו שם אחוה ורעות עם הרב רבי יצחק רופא האפיפור, וקרא אותו אדוני ומורי ומצאניהו גם בפריירה ובמקומות אחרים באיטליא. והיה כאשר בא בימים התגורר בעיר פורלי ושם חבר ספרו תנמולי הנפיש אשר הוא עדה נאמנה כי היה זה האיש חכם תלמידי נוסף על חכמתו הרבה בפהילוסופיא²², הספר תנמולי הנפיש נחלק לשני חלקים. החלק הראשון ידבר: טעמיות הנפש ומהותה וכחותיה. ובכל החלק הזה המך יסודותיו בחקירות הפהילוסופים היונים והערביים ונושא ונותן בהם בחכמתו פעם לבנות ופעם לסתור. ומתאמץ להסב הכתובים במקרא אל כונתם. אך בהיות שהפנה הפהילוסופית שבחלק הזה איננה מן הפנה אשר חכמי התלמוד והמרדש עסקו בהם, אף על כן בכל חלק הזה אין לו דבר עמהם ומסתמך פניו רק אל חקרי הפהילוסופיא. לא כן הוא בחלק השני אשר בו ישים לענין חקירתו את השכר והעונש המגיעים לנפש האדם אחרי הפרדה מן הגוף, ועל דרך החקירה הזאת לא יפגוש על כל צעד וצעד דברי חכמי התלמוד וחידותם דעות בעלי האגדה וקבלתם, ובעבור זה גם לפי מעב הדבר, בדבריו על הענין הזה הנעלם והנשגב מדעת האדם מן האדם שב לפעמים החוקר הפהילוסופי להיות משכיל דורש במרדש אגדה, ומשתדל להרכיב כל אגדה ואגדה בדברי החכמים הקדמונים אף היותר זרה עם החקירה העיונית. הנה מצד האחד נראה כי מאד היה נשמר לנפשו מסור אף כפסע מכמה ספורי אגדות להאמינם כפשוטם אף שהם רחיקים. וזה מנהג אשר הפהילוסופים מעולם לא הלכו אחריו. האין זה תימה לשמוע מפי פהילוסוף מובהק שחיבים להאמין כל ספורי הנפלאות המסיפרים בתלמוד, כמו המעשיות מרבה בר בר חנה וכן כל מה שמסופר באגדות התלמוד שצדיק פלוני נתן עינו באיש ומת וצדיק אחר היה סתיה מתיים, וגם.

22) עלינו לטבח את החכם ר' הלל אשר קיים לנו את המעשה הנעשה בפאריס בשבת המחלוקת עם הרמב"ם בימי ר"ש מן ההר משרפת ספורי המדע ומן ומשרפת התלמוד הנמשך מזה, ומכל מה שקרה להם מן הצרות בסבת המחלוקת. ספורי הוא היותר אסתי מכל-מה שספרו אחרים, כי הוא קבל הדברים מפי רבנו יונה אשר היה סראשי המסתגדים, וכן הוא ר' הלל אשר הניח דעתנו במקצת לבלתי נסור קנאת בלב להחמיר רבנו יונה, כי הודיע לנו מפי ר' יונה כי כראותם כל הדיעות שגששו בצרפת נסס לבו וקבל עליו ללכת ולהשתמש על קבר הרמב"ם ולבנות על קברו שיכחול לו על אשר מעל בספריו, ואמר חנני מכה על פני ובייש ומתחרם על אשר עזרתי פי נגד רבנו הקדוש הרמב"ם וספריו והנני מודה מלכ ונפש ואומר משה אמת ותורתו אמת וכלנו בדאים. עי' באגרת שכתב ר' הלל אל ר' יצחק הרפא הנדפס בספר אגרות קנאות ליפטיא תרכ"א.

וגם עניני נחום איש גז זו וחוני מעגל וכל הספורים הרומים לאלה שבלם יש לנו להאמינם כפשוטו. וככתבם (תגמולי הנפש ח"ב כ"ה ע"כ כ"ו ע"א), ומבואר הדבר שמצד הוזה היה נמשך אחר הרמב"ן אשר היה ירא מהפיל דבר ארצה מכל מה שאמרו הקדמונים, וכל מה שנמצא בתלמוד מכמו אלה אמת כפשוטו, שכבר מציאותו בו נחשב מופת על קבלתו (עי' לעיל פ"א). ואמנם מצד השני נראה כי היה מתאמץ בכל עז לסבור סברות מחקריות בדברים הנעלמים מעין כל חי אשר אין אפשר להשיגם ולבא עד תכונתם, כי אם יאמנו בתומת האמונה. כמה הוא מבקש לבאר ענין הגן עדן והגיהנם בדרך החקירה, וכן מה ת הגמול לאחר המות ותכונתו. ומשתדל לבאר כל התוארים והציורים הנשמיים הנמצאים במקראות ובדברי האגדות על הענין המופלא הזה על פי החכמה האמתית (שם בתגה"נ כ' ע"א). בכמה מקומות רומז על מחברים בזמנו ולפניו שדברו בפנה הזאת, ובשום לב על דבריהם אשר לא ישרו בעיניו התעורר לעשות חבורו. ואולי לא נתעה אם נאמר כי היו דבריו נכונים גם נגד הרמב"ן בשער הגמול. והלא דבר הוא שכל אגדות התלמוד והמדרש שהובאו בספר שער הגמול להרמב"ן מפורשים על פי דרכו ואך במעט מועד אשר הכנים נפשו לבאר על פי החקירה, הביא גם ר' הלל בספרו ופירשם בחכמתו ועל פי חקירת הפילוסופיה, ובמקומות שלא הספיק לו דרך החכמה היה לו לב לאמר מפורש: כי הם (כלומר החכמים) הוציאו הענינים במלות איומות ומפחידות ובלשון נורא מאד כדי לאיים על המון העם שהם סכלים (שם כ"ו ע"ב). כלל הדברים... המון המין האנושי צריכים מאד לדברים כאלה בעבור שלא יתואר אצלם שום גמול במובן וברע אלא אם כן ציירתו באופן שהם בו בעת היוותם בזה העולם כלומר דבר גופי (שם כ"ו ע"א). וזה הרעיון הנזה הוא מושך והולך בכל החלק השני. אבל לא רצה בסברת הרמב"ן אשר עשה כל אלה הדברים הגשמיים בענין השכר והעונש אחר המות מן הנכבדים כמו קול הנברא ואור הנברא. בסברה הזאת לא יצא ר' הלל חפץ והשליכה אחרי גוו. רק במקום אחד לקח אליה מנוס. וזה בהקשות להבין מאמרם שספרו במקומות קצת בתלמוד: שעשן היה עולה מעל קברי הרשעים – שלפי דרכי ספורים כאלה יש להאמינם כמשמעות פשוטם – הוכרח לפרש שאותו הענין על דרך פלא לצורך שעה ולצורך הדור וענין מחודש לשעתו (שם ל"א ע"א). ובמקום ההוא הביא בשם חכם אחד – הוא בלי ספק הרמב"ן – שאמר שאותו האיש הנקרא גיהנם הקב"ה בראו על ענין כך – לשפוט בו הרשעים. וכתב הוא על זה אולי נודה לו בזה על צד הפלא כמו שנורה בקול הנברא (שם ל"א ע"ב), אבל כתב גם שעם כל זה לא יתכן בשום פנים שיהיה עונש חומרי (שם). ועתה אחרי הדברים והאמת האלה המשביל יבין כי עם שמורה להרמב"ן בקצת דברים, ככל זאת בדרך כלל דעתו רחוקה מדעות הרמב"ן.

ומעתה נראה כי מה שמען עליו איש ריבו רבי זרחיה, במכתב תשיבתו על שאלותיו בענין ספר המורה, שהוא רבי הלל נמשך בכל דבריו אחר דעות הרמב"ן הוא שלא כדיון. ובלא צדק כתב לו: לפי מה שנראה בדבריך בתחלת המחשבה נראה לי כי דבריך נומים אחרי הרמב"ן כמה שתפס על הרמב"ם (או"ב ח"ב 124). ואמנם מלבד מה שראינו עד הנה מספר תגמולי הנפש כי היה בינו ובין הרמב"ן מרחק רב בדעות כרחוק מורח ממערב, עוד נראה ממקום אחר כי לא היה ר' הלל מבעלי ברית הרמב"ן בדברים הנוגעים בחקרי הפילוסופיה ובהכנת עוסק הכונה בספר מורה נבוכים. במכתב רבי הלל לרבי יצחק הרופא מרומי כתב: עתה מקרוב הגיעו אלי קישויות שהקשה הר"ר משה מידונדא (מגידונדא כן הגיה רמב"ש) על דברי המורה מן התלמוד ובראשית רבה ותנחומא ושאר ספרי אגדה וראיתי שהן מלין תפילין בלי מלח ותבלין

ותכלין ותירצתי כלן וכמעט שלא היו צריכין תירוץ שלא נולדו אותן הקישויות אלא מחמת חסרון ידועה ברברי רבינו. ועתה בדברים האלה הלא די לנו לדעת מה היה משפטו על הרמב"ן בדברים הנוגעים בעניני חכמת הפהילוסופיא. אמנם הרמב"ם היה מגולתו ומחסדו לבן, חכמת ספרו מירה נבוכים היתה לו. החכמה האמתית אשר אין ערוך אליה, היא היתה לו לעינים. בספרו תגמולי הנפש, הוא עשה פירושו אל-החמש ועשרים הקדמות של המורה אשר ממנו נראה כמה משתלל להצדיק כל דבר ודבר מהן ולהוציא תעלומות כונתו לאור, וכן בכל כתביו הנודעים היה רבינו משה סנהינו ועליו סמך בכל מחקריו²⁸). ויותר מכל אלה נראה עצמת אהבתו ודבקותו בהרמב"ם ודעותיו מתוך האגרת אשר כתב לרבי יצחק הרופא לרומי. וממה שספר שם מן הקנאה הגדולה והחיסמה השפוכה אשר בהן יצא לקראת אותו האיש שלמה שלי"ט מאשכנז שעבר ממקום למקום באיטליא לעורר לב חכמיה נגד הרמב"ם וספריו, ומתמרמר כארי מסובכו על הרבנים אשר שלחוהו ואשר מלאם לבם להבר עתק על הרב וגורו בעור. על ספר מורה נבוכים.

מספרו תגמולי הנפש נודעת לנו כי יתר על חכמתו במדעים חצונים וביחוד בפהילוסופיא היה גם בקי מאד בתלמוד ובמדרשים. פירושים או חידושים בעניני הלכה לא נמצאו על שמו. אמנם מצאנו ממנו חקירה אחת יקרה במדרש התורה, והיא שקולה נגד אלף היותו וחידושים אשר נתחדשו בזמנו כעשב השרה. הוא היה אומר (פירוש כ"ה הקדמות להרמב"ם לז ע"ב) כל המבין דברי רבותינו ז"ל בשלש עשרה מדות שהתורה נדרשת בהן יודע דרכי ההקש על אפניהם ודרכי המופת יתבאר לו כי חכמי התלמוד יסדו כל דקדוקיהם על דרכי ההיקש והמופת. ויוצא מזה כי המדות אשר התורה נדרשת בהן נחשבו לו דרכי ההיקש והמופת (פי' כ"ה הקדמות ל"ח ע"א). ולא שמענו הרעיון המושכל הזה אף מאחד מכל החכמים התלמודיים אשר היו בזמנים ההם, כי מי מכלם ערב לבו לאמר בדברים האלה, כי אלה המדות אינן הלכה בלא טעם כי אם מקורן בשכל אנושי והן כללי ההיקש והמופת אשר אנו והקרו בני אדם בכח עיונם וכרוח בינתם כמו בשאר כל החכמות? והנה יוצא לנו מכל אלה כי בשלשה דברים נטה זה החכם בדעותיו: מן הדעות ההרגליות בין התלמודים בדורותיו לא הלקך אחריהם בבחינת משפטם על הרמב"ן, הוא מלאו לבו לעשות את כל התוארים מן-ערך וגינהם - אשר הם האמינו דברים ככתבם וכפשוטם - או משל וציור או גם דברים נאמרים רק לאיים המון הסכלים, ועוד זאת מלאו לבו לאמר כי המדות שהתורה נדרשת בהן הן דרכי ההיקש והמופת אשר תוצאותן מחכמה אנושית. ומה יפה אמר עליו אחד מן החכמים בזמננו (רמב"ש במאמרו הג' ל צד 15) כי היה ר' הלל חשוד בעיני המתקדשים והמטהרים שלא להעלות שמו על שפתם. וקירוב מאד כי גם מה שהחליט שאלות המות. במין האנושי אינה בסבת עונו של אדם הראשון, וכן מה שאמר שכל אותה הפרשה מעץ הדעת ומעץ החיים ועצת הנחש, ומן הכרובים ולהט החרב, ומה שנמצא בספרי הגדות מסמאל והנחש, אם משמעות הדברים האלה כפשוטם או יש להם תיך-השם יתברך לבדו יודע זה. וכן ההגדה מנפילת המלאכים

28) בזמננו נדפסו ספרו תגמולי הנפש, ופירושו על כ"ה ההקדמות של המורה, ושליש ענינים נוספים על ספר תגמולי הנפש הוציא לאור החכם שוח"ה על פי כ"ה הוצאת חברת מקיצי נרדמים בליק תל"ה. בראש העשר נדפס מאמר נכבד מר"ם שטיינשניידער בו יביא כל כתבי ר' הלל ותאר יפה ענינים ומחיתם שיש מהם התקפות כלשונויות אחרות ללשון, ויש בהם מאמרים ואגרות וחבורים שלמים שחבר מדעת עצמו. ובמאמר חות העיר הכתבר הרבה הערות נדולות וקמנות בין כנוגע בתולדות ר' הלל לא בתולדות ספריו, ובין כנוגע בתכונות חקירתו וסגנונו לשינוי. בקצת חציותיו השתמשתי וכלן ישרות למצוא דעת. ויש לי להעיר עוד שמה שכתבתי בפנים שמה שהביא ר"ה בשם חכם אחד מענין איש של גיתנס הוא הרמב"ן מצאתי במאמר רמב"ם שכתב העיר על זה החכם שוח"ה. ד"ר ח"ה.

המלאכים מן השמים מתחלת בריאת העולם שנשמכה על הכתיב: ויראו בני אלהים את בנות האדם, דברי תהו היא בעיני ואמונה בראית וסכלות (ג') ענינים נוספים נ' ע"א והלאה), כל אלה היו כצנינים. בעיני המאמינים לכל דבר אם רק כתוב באחד מן המדרשים. ואלה האמונות הלא היו משותפות לכל המין התלמודיים ההולכים לחוסם אחרי פשוטי האגדות בתלמוד ובמדרשים אשר הם היו המקור לכלנה²⁴. והנה עד כה עברו לפנינו רבים מן הפועלים בתורה ובחכמת ישראל באיטאליא, וראינו וניכחנו כי לא אלמן ישראל בארץ הזאת מחכמים חשובים בהלכה בכל המאה הראשונה לאלף הששי, אבל רבי תורתם היו רק פסקי הלכות, ואחר רבי ישעיה הראשון אין אחר אשר השאיר אחריו תוספות וחדושים, וראינו ג"כ כי חכמת הקבלה אשר בעת ההיא עמדה ברום מעלתה, באיטאליא לא מצאה קן לה והמתעסקים בה אך מעט היו, אבל כנגד זה פרחת חכמת המחקר. ספרי הרמב"ם אצלו מן הרוח עליהם, בדרכיו הלכו ויסורי חכמתו שמרה רוחם. לא שעו אל כל הנעשה בעת ההיא בצרפת ובאשכנז וגם בספרד אשר בחמת קנאה עמדו רבים נגד ספרי הרמב"ם להכחידם מן הארץ, אבל להם היה עמוד האש החולך לפניהם על דרך חייהם.

ספר שנים ועשרים.

מה הועילו המתימים בתקנתם, דרלכ"ג, ר' יעקב ור' יהודה בני דרא"ש ותלמידיהם, בעלי החדושים במאה השני, רבי חסדאי קרקשק והריב"ש, הרבנים בזמן הריב"ש בספרד.

פרק אחד עשר

מה הועילו המתימים בתקנתם.

אנשי חכמת התורה בספרד התכדלו מני אז מחכמי ארצות אחרות בדרכי למידה בחכמה התורית. זאת היתה להם יען היו למודי מרעים חצונים ומהם התפעלו. בספרד כבר מימי קדם מצאו חפץ בחכמות הכלליות, משוררי הערביים הספרדים, חכמיהם במסכיות, בתבניות ובאלהיות לקחו היהודים למשל, והגו גם הם באהבה ברקדוק לשון הקדש, ונחה עליהם רוח השיר והמליצה, רוח חכמה ובינה בפהילוסופיא. אבל עם רוחה חבדו גם רוח יראת אלהים. כי עם התבוננם בינה במדעי התבל, בחכמת הטבע והתכונה ובהגיון וככל פנות הפהילוסופיא לא סרו מדרך ה' ולא נמו מאורח תורת ישראל, ותהי להפך מהתרועעם עם כל אלה החכמות התפעלו מהם גם בדרישתם בחכמה התורית, ומהנות לבם במדעים נטהרו מחקריותם. כי למדו לרעה לכלכל דבריהם במשפט הגיוני לשמור ערך וסדר בכל חקרי רוחם. גם אחרי כן בזמן הרמב"ן כאשר שנו דרכי למודם ואחזו דרך הצרפתים הראשונים גם אז לא חדלו לישר דרכם בלמודם לפי מדת החכמה אשר הורגלו בה חכמי ספרד והמשכיל החיקר לתכלית

דבר

24) תחנתה מנפילת המלאכים מובאה בנ"ב דיוסא (ס"ו): מעשה עזא ועזאל ופרש"י מלאכי תבלה שירדו לארץ בימי נעמה ועליהם נאמר ויראו בני האלהים את בנות האדם. וביולקוס נרם לת בתריא אלא ששם ליתא, בימי נעמה. ונזכרה באורך בפרקי דר"א וסביאה הרמב"ן בפ' ע"ה ת וכתב שהוא היותר נאות מן הכל. וביולקוס בראשית ס' מ"ד כתבה בשם מדרש אבביר ושם כתוב שסחוי ועזאל היו ובימי דור חסכול היה, והוא נכשך אחר הורנים יונקן שקראם שסחוי ועזאל וכן מובא בזהר בראשית כ"ב ובבב"ר דות הנעלם. ולא נאמר בשם ססום שהיתה הנפילת מתחילת בריאת העולם, וכן העיר רמב"ש נ"ב ע"ב הנה"כ 2, (דו"ר ה"ה)